Anthonie Donker

EEN HALF JAAR OP BONAIRE —

Bonaire, zoet Bonaire, wie misprijze
uw ongetooide afgelegenheid,
gij zijt mij van de drie zonnige namen
die ik als vruchten naproef in de mond,
Aruba, Curaçao — Bonaire het liefste.

Liever dan 't onvergetelijk gewemel
van kleuren op de brug voor Willemstad?
die zwierig opengaand, gracieus zich sluitend
als met een amoureuze reuzenzwaai
daaglijks onafgebroken de vrijage
herhaalt van Pyramus en Thisbe, —
Punda en Otrabanda.
Geen brug der zuchten, een van zon en gratie,
waarop mijn voetstap een geluk hervond
dat het alleen van Rotterdamse keien
nog heugt uit een ver afgelegen jeugd.

Liever nog dan de Curaçaose wals?
door een kort aangebonden drift versneld,
samengedrongen tot een warm rumoer
waar donkre onderstromen kolken door
de golving van een lichter melodie
die van de Chobolobo door de nacht
ver over 't water naar de sterren zoekt
en met de stilte in een wisselspel
van wijken, naadren, kantelend en slepend
in onvermoeibaar schommelende cadans
gedempt, bedwelmend wegdeint uit de tijd.

En liever dan het driftig witte huis
Stroomzigt? dat zelf een zichtbaar pantha rei
zijn welkom steigert in de schelle kreet,
het ruiterbeeld van Marino Marini
op 't heetgeblakerd, heetgebakerd erf,
waar muren gonzen van vers en muziek

en felle Christiaan, heldre Lucila
van een van ongeduld trillend palet
hun kleuren werpen naar de overkant
van een droomeiland ver uit elke kust.

En liever dan het ongenaakbre,
haast onbereikbare, vervallen landhuis?
verloren in de diepte van de knoekoe,
achter een haag van manshoge cacteëen,
donkere lanen, onbegaanbre paden,
het bolwerk eens van vreemde vestiging.
De stoep houdt nog de trots op van weleer,
maar water sijpelt door het murwe dak
— na elke regenval de gaten groter —
en onkruid woekert woedend op de grond.
Doch op zijn hoge terp ziet nog het landhuis
in mengeling van rust en heimwee en
vergane glorie achterom naar zee
waar onveranderd aan de baai de rimpling
der golven wisselt wit en groen en blauw.

Liever nog dan Aruba waar de zee
langzaam de rots uitholt bij Boca Prins,
met schuimtong lekkend onderlangs het steen?
De golfslag galmt aanhoudend in de grot.
En steeds fonteint een witte zuil omhoog
die ver uitwaaiert in een sprenkelboog.
Aruba — goudgrond zegt de naam, doch sinds
ook hier de olie tot een goudkoorts werd
is er de goudwinning verouderd als
de Indiaanse grondslag der bewoners.
Maar onveranderlijk, onoverwinlijk
de onherbergzaamheid van Yamanota,
de bijna ondoordringbare koenoekoe,
Santa Cruz dicht nabij de Hooiberg en
de vreugde opeens en altijd weer — Thalassa!
de liefelijkheid van het palmenstrand,
Aruba's kustlijn schoner dan bij Napels.

O ebonieten ras der zwarte mensen —

een ras vertrapt als dat der Joden, toch
zijn er geen mensen vrolijker op aard.
De levenslust golft lenig door hun leden,
spranklend als zonnestralen door het water,
de losse loop glijdt deinend door de heup
zoals zich slangen rekken op het mos
en raakt opeens versneld tot hertesprongen.
Het lijf dat wij als een vreemd huis bewonen
is om hen heen gelijk de schelp der ziel.
Hun ogen zien nog als uit een diep groen
door schemering van blaadren, takken, stammen,
en over straat gaan zij als door een woud.
De voeten veren en de handen dansen.
Hun stem woont als een vogel in hun keel.
Hun tanden staan als witte huizen aan
de glooiingen der lippen in de zon.

Creolen zingen in Papiament
't liedje der glibbergroene leguaan
die wegschiet langs de witgestoofde weg.
„Moeder, ik zie een monster dat mij dreigt".
— Wees maar niet bang, kind, voor de leguaan.
„Het is een monster, moeder, dat mij dreigt".
— Kind, wees niet bang, straks wordt het wel een jongen.
De jongen neuriet in Papiament,
de benen schommelend langs de ezelflanken,
het meisje gluurt naar 't einde van de laan
waar 't uitzicht zich in schemering verliest.
De moeder luistert naar de grammofoon,
de vader legt zich naast de rhumfles neer.
De jongen schommelt fluitend door de nacht,
een schaduw slipt tussen schaduwen door
der hoge onverstoorbare cacteeën
die zonder dreiging in het maanlicht staan.

Bonaire, zoet Bonaire, mij het dierbaarst,
van de drie Gratiën de needrigste,
van de princessen slechts de Assepoes,
maar toch — de ongereptste vorstenziel
van inkeer en van mijmering en stilte.

Waar is eenzaamheid eenzamer dan hier,
en stilte dieper in zichzelf verdiept
in het warm gloeiend hart van de koenoekoe?
Een zee tot rust gekomen en verstild
bloesemt guirlanden spelend langs de kust,
droomloos en zonder drift, bijna een Lethe
maar liefelijk, glimlachend in zichzelf.

O dieper in dit eiland door te dringen,
binnengaan in zijn stilste inwendigheid.
En de verloren aandacht te hervinden,
d'ontstolen en begraven goudschat van
het onvermengd en onverdeeld doorleven.
Een half jaar aan de haast, de tijd te ontkomen,
de telefoon, doodvijand der gedachte,
die telkens als men tastend enkle schreden
een brongebied naadrend is afgedaald,
zich voorbereidt op inniger besef,
afgunstig ons met schel alarm terugroept,
het zich ontspinnend denkbegin verstoort,
het aanschemerend denkbeeld schril verscheurt.
O zoetste wens — een half jaar op Bonaire,
aan blauwe baai een houten bungalow
schamel maar in de onweerstaanbre zon.

Aan 't uiteind van het eiland, uit de tijd,
de staande zerken van de slavenhuisjes,
graftekens van een wrevelig verleden
die op de lijkwa der zoutpannen staren.
Maar aan de rand van dat loodgrauwe rijzen
een rij doodstille, smalle vlammen op,
rechtstandig, kaarsen in een doodskapel,
en naar men kijkt ontvlammen er steeds meer.
Flamingo's, kleine fakkels, in het rijk
der doden onuitdoofbre vreugdevuren.
Zielen die in het zielloze gebied
der afgestorvenen glans en gloed behielden?
En aan de oevers van die Acheron
één eenzaam wakend bij de overtocht.
Maar als zij zich verheffen, slaat een vlam

zwierend uit het grauw zoutmoeras omhoog
alsof die zwerm naar een nieuw leven vloog.

Eén heb ik doodstil van nabij aanschouwd,
— als Mozes die het brandend braambos nadert
met voor het wonder ingehouden adem —
als van een andere dan deze wereld,
een afgezant van edeler regionen,
een vogel uit de hemel neergedaald.
De veren van een bovenaardse kleur,
de rose weerschijn van doorschenen wolken
als d'afglans van een eeuwige regenboog.
En de gestalte van een tere lijn,
zachter dan een Japanse tekening,
in een pasteltint van Gods eigen hand
spelenderwijs geschetst, een hemeldroom,
stilstandig als geen tweede sterflijk wezen
kan stilstaan, rustend in een pure rust
of d'aarde een azuren hemel was.
Een engleharp voor enkle ogenblikken
met argeloze hand op aard geplaatst
die hier een serafijnen boodschap bracht.

— Bonaire, zoet Bonaire, 'k zing uw geheim
maar het is zoeter dan ik uit kan spreken.
Zweemt toch van verre in mijn woord iets naar
het uchtendgloren van een vlucht flamingo's?
O zoetste wens—één half jaar op Bonaire.

Tuur door de glazen bodem van de boot,
en blijf gevangen in het glijdend spel
der spiegelende wereld aan uw voet,
een wildernis van wier en spons en rots
die met het water mee te deinen lijkt.
Een omgekeerd uitspansel — daar verschieten
tientallen vissen door het diepe blauw
gelijk een onderzeese sterrenregen.
Naar alle kanten flitsen zij voorbij,
de kleurloze, de snelle reizigers,
haastig en hongerig op weg naar prooi

(aandreigend op dat deinend oorlogspad
roofgierig de zandhaaien en de roggen)
kleine musgrijze, donkere blauwzwarte,
andre vreemdsoortig, parelmoergeblokte
of geel, gestreept, als zebra's of als wespen,
en statiger zacht in het water wuivend
gevinde vlinders diep geel, blauw en rood,
en pauwen die de staart prachtlievend spreiden
blauwgouden waaierend, een praaloptocht,
een weids en toverachtig défilé,
in kleurenweemling trekkend door de tuin
van zeesterren, zeeappels en koralen.
Dan log en glorieloos daartussen door
wat in die fonklende fantasmagorie
voorgoed verdwaalde uit de mensewereld,
als kluizenaars van 't aardse lang vervreemd,
een kruik, een ton, een boeiketting, een anker,
onwezenlijk, ontdaan van hun bestemming,
veranderd in gewassen en gesteenten
op geen menslijke afkomst meer belust.
— Terwijl wij keren naar de aanlegsteiger
valt zonder schemering snel de duisternis
die nachtelijks dit paradijs omhult.

En ik herproef de warmdoorgloeide namen,
Kralendijk, Rincón, Slagbaai, Gotomeer.
Noem mij dit eiland niet arm en ontvolkt,
de speelbal niet van naijver en twisten,
spreek mij niet van de onverdeelde erven,
vergane welvaart en de jongelingschap
die onweerstaanbaar van hier weggezogen
een goed heenkomen zocht in de Caribbean.
De ezel die te vroeg onverhoeds roept
balkt angstige noodkreten naar de dag.
Bonaire, hard mij toch dierbaar Bonaire,
kaal zijt gij als cactee en divi-divi, —
ik neig naar divi-divi en cactee.
De cactus sluit zich in zichzelve af,
de divi-divi wendt zich om naar zee,
en beider vreugde is eenzelvigheid,

de schijnbaar stenen ongenaakbaarheid
van een streng afgezonderd mijmeren,
de hunkring die zich naar de ruimte strekt
en die van kruin tot wortel haakt naar zee,
een hard besef tot in de zachtste droom,
weerbaarheid in de warmste zonnegloed
en nooit aflatende oplettendheid,
aandacht die als een vesting zich omringt,
waarneming die ver ziende deernis wordt,
afzondring, mijmering en concentratie,
cactus en divi-divi beurtelings,
nu onverbidlijk in zichzelf gekeerd
en dan reikhalzend uitziend over zee,
door wind en golven eindeloos omspoeld —
O als de schrale verfhoutboom te zijn
waaruit men op dit eiland purper wint.

Amsterdam/Londen,
Januari 1956

H. Uyttersprot

HEINRICH HEINE

1856—1956

Voor Dr. G. Ras bij zijn 76e verjaardag

Een honderd jaar geleden, in Maart 1855, enkele maanden voor zijn dood, die we in deze duistere Februari herdenken, dicteert Heine een stuk, dat als zijn politiek testament kan beschouwd worden: de „Préface" tot „Lutèce", tot deze vertaling van een reeks soms vrij omvangrijke berichten over het politieke, sociale, maatschappelijk-artistieke leven te Parijs, die hij van 1840 tot '46 voor de Augsburger Allgemeine schreef; het zijn artikelen die, op de hem sinds de Reisebilder eigen wijze, los en onsystematisch doorschoten met beschouwingen en digressies van uiteenlopende aard en gehalte, met sprongen naar verleden en toekomst, toch een boeiend beeld brengen van het bewogen leven in Europa's belangrijkste stad, hoofdstad tevens van het toen voor alle nieuwe ideeën en bewegingen ontvankelijkste land. Lutezia, een boek en een beeld, dat de latere, historisch-wetenschappelijke fixering der gebeurtenissen én de toenmalige projectie in de literatuur (Balzac, Stendhal, Flaubert. . . .) op gelukkige wijze aanvult, mede dank zij de levendige voorstelling, de ingeweven excursen en het oude, onverzwakt gebleken vermogen tot speelse, ironische buiteling.

Tussen Lutezia en deze Préface ligt evenwel een decennium, tijdens hetwelk een en ander was geschied, dat Heine reeds vroeg en vaak met een voor hem zeer karakteristieke samenkoppeling van hoop en vrees als nakend en onvermijdelijk had voorspeld: de „radikale" omwenteling van Februari 1848 met haar nasleep, elders en in Frankrijk meer bepaald dan, het begin van de tweede „imperiale Märchentraum"-episode, waarvan hij eveneens voorzag dat zij, zonder de geniale veldheer, Frankrijk in het verderf zou storten.

De Préface nu schrijft Heine omdat hij meent zijn positie te moeten bepalen tegenover twee ideeën, twee strekkingen, machten reeds: enerzijds de supranationale idee bij uitnemendheid, het communisme (niet te identificeren met het huidige, maar ook weer een veel radikaler socialisme dan dat van nu) en anderzijds het (vooral) Duits nationalisme. Dat hij alleen met deze beide ideeën afrekent, spreekt voor zichzelf, krijgt echter nog zwaarder zin, als we bedenken dat juist zij het

zijn die, gesproten uit dezelfde historische wending (Revolutie van 1789 en Napoleon), in de loop van de 19e eeuw en nog een flink stuk van de onze, zich gelijktijdig en parallel ontwikkelen, verstevigen en in deze merkwaardige samen-loop aan hun eeuw het januskopachtig uitzicht verlenen.

Hoe bepaalt Heine nu zijn houding tegenover beide door hem dus onder alle andere alleen als belangrijk, toekomstdrachtig, een stellingname waardig beschouwde? Slechts „avec horreur et effroi" kan hij, kunstenaar en onverwoestbaar individualist, denken aan de dag, waarop de communisten, „ces sombres iconoclastes", vijanden van weelde, schoonheid en kunst, aan het bewind zullen komen en hun gelijkheidsroes verwezenlijken. Maar in hem verheffen zich twee stemmen te hunnen gunste; de positieve der logica, die zegt dat alle mensen gelijk recht hebben op brood, de niet nuancerende stem van de sociale rechtvaardigheid bijgevolg. Daarnaast de negatieve, de stem van de haat.... de haat tegen de repulsiepool, de tegenkracht, wier dragers de heftige vijanden der communisten zijn, de herauten van het nationaliteitenprinciep, zoals het zich in de Duitse landen begint af te tekenen. „Par h a i n e contre les partisans du nationalisme, je pourrais presque me prendre d'amour pour les communistes."

Men bemerke nu: de sterk doorgedreven vereenvoudiging, de herleiding tot de ruwe extremen van een situatie, die zowel aan 's dichters tijdgenoten als aan jongere generaties nog heel wat veelvormiger en ingewikkelder moest toeschijnen, zij brengt een interpretatie van deze situatie én van een nog verre toekomst, die bij de dichter verregaande forceringszucht der feiten zou verraden, indien niet wij, een eeuw later de vele intussen geformuleerde en soms in de praktijk doorgevoerde theorieën, experimenten en realiteiten, kortom een goed stuk „dichte" geschiedenis overschouwend, beseffen moesten dat Heine onverbiddelijk klaar heeft gezien. En we roepen ons andere uitspraken, voorspellingen en toekomstvisioenen van deze dichter en van andere helderzienden uit die dagen voor de geest en stellen de vraag of dergelijke hel-zichtigheid tenslotte wel iets anders is dan de gave der vereenvoudiging. We herinneren ons Goethe's wijs woord (1825) over de aanbrekende époque, welke die van de „fähige Kopf", de knappe technicus, zou wezen; of Grillparzers lapidaire waarschuwing voor de ingetreden evolutie „von Humanität durch Nationalität zur Bestialität" (1849); of we denken terug aan Al. de Tocqueville, die in 1835 al de huidige constellatie als de fatale uitkomst van de wereldgeschiedenis in een betrekkelijk nabije toekomst voorzag, met name de beheersing

van de aardbol door de twee supermogendheden, U.S.A. en (een natuurlijk nog tsaristisch gedacht) Rusland, waartussen ons oud werelddeel geprangd zou zitten. Meteen schiet ons door de geest hoe we in de oorlog, zeggen we in 1942, naast Freytags grimmig-troostende „Bilder" uit de 30-jarige krijg, ook Lutezia ter hand namen en er het artikel van 12 Juli 1842 herlazen, waarin Heine, juist 100 jaar te voren, het door onze generatie beleefde werelddrama met merkwaardig rake typering van de voornaamste acteurs oproept; het werelddrama, waarvan het eerste bedrijf „in het teken van het nationalisme" zou heten en inderdaad de twee wereldoorlogen met l'entre-deux-guerres omvat, het tweede, het reeds vroeger dreigende maar thans (1956) acuut gewordene, als volgt wordt geschetst: „Der zweite Akt (des großen Spektakelstücks) ist die europäische, die Weltrevolution, der große Zweikampf der Besitzlosen mit der Aristokratie des Besitzes, und da wird weder von Nationalität noch von Religion die Rede sein: nur Ein Vaterland wird es geben, nämlich die Erde, und nur Einen Glauben, nämlich das Glück auf Erden. . . . Es wird vielleicht alsdann nur Einen Hirten und Eine Herde geben, ein freier Hirt mit einem eisernen Hirtenstabe und eine gleichgeschorene, gleichblökende Menschenherde! Wilde, düstre Zeiten dröhnen heran. . . ." Merkwaardige konsekwentie bij de ontwerper van dit apocalyptisch visioen die in 1828, nog aan het debuut van zijn politieke loopbaan, als motto voor een te stichten tijdschrift voorstelde: „Es gibt in Europa keine Nationen mehr, sondern nur Parteien." Of was dat maar de losse inval van een behaagziek flaneur langs de Jungfernstieg?

En toch! Deze gave der vereenvoudiging, die bij Heine het andere, slechts schijnbaar daarmee onverenigbare vermogen tot herkennen van verrassende samenhangen, dus tot koen combineren van dikwijls zeer heterogene elementen en verschijnselen, niet uitsluit (zie zijn Nazarener-Hellene-theorie in haar wijde vertakkingen) — deze gave van het synthetisch zien en interpreteren en deze kennelijke lust aan de vereenvoudiging, moet zij niet verwonderen bij een schrijver, die om velerlei redenen sinds meer dan een eeuw als uiterst complex bekend staat; als een natuur, zo wispelturig en wars van strenge lijn en eenheid, dat zij meer dan wie ook „Der Parteien Gunst und Haß", van verkettering tot verafgoding, heeft gewekt; en nog steeds als een crux geldt, die geen rustig, bezadigd totaaloordeel toelaat? Want deze complexiteit en de daaraan beantwoordende veelduidbaarheid is een feit, een realiteit, die niet kan geloochend worden; en ze is van meer dan één oorzaak het resultaat.

Zeker, zij laat zich al gedeeltelijk verklaren uit extra-persoonlijke factoren: bijv. reeds uit de tijd, de Franse tijd, de restauratie, de drie omwentelingen.... een spanne vol eigen problemen, gistingen, botsingen, theorieën en experimenten, een veelvuldigheid van verschijnselen, die een minder open geest en een minder heftig gemoed dan Heine reeds tot stellingneming nopen en daarmee al „une diversité ondoyante" waarborgen zou; de plaatsen (Rijnland, Hamburg, Parijs), de afkomst: een Jood, dan en daar, weliswaar een geëmancipeerde en een erg lauw convertiet; een Duitser, die de tweede helft van zijn leven te Parijs doorbrengt, er „le plus français des Allemands" wordt, aldra de vriend van de liberalen en de vooruitstrevende radikalen (van Wirth of Börne tot Marx....); het troetelkind van de Franse élite - en niet alleen van de intellectuele; een Jood, die het Duits hanteert als maar weinig raszuiveren vòòr en na hem; een dichter, die indien niet de schepper dan toch de meester werd van het zwavelzurig Zeitgedicht, van de Tendenzpoesie in alleszins superieure vorm (en soms vulgaire toon) en die tegelijk toch, dàn reeds en zij het nog half onbewust, van het absolute gedicht droomt. Al met al een „indefinibles Individuum", door het lot gesteld tegenover een uiterst dichte en zich bestendig wijzigende problematiek. Zijn idealer voorwaarden tot complexiteit en diversiteit denkbaar?

Maar minstens zoveel laten deze zich verklaren uit dit individu zelf: uit zijn naturel, zijn aanleg, uit het „materiaal Heine", dit moeilijk te bepalen samenstel van bloed en geest en zenuwen; een materiaal, dat gelijk de plastische stof van de speelplaat zo licht beroerbaar was, zo geschikt om seismografisch te trillen en trillingen op te vangen, dat al het van buiten er op instormende er zich met de directheid van het fris ervarene en ondergane in grifte. Vast of vluchtig. Al naar gelang.

Vluchtig wel het meest; wat niet verbaast bij iemand, die schrijft dat zijn „Raisonnements nur Aussprüche der augenblicklichen Stimmung sind und diese ändert sich jeden Augenblick." Houden we daarbij rekening met de tijdsomstandigheden en zijn levensvoorwaarden, dan begrijpen we ook dat en waarom de reacties van deze impressionabele en zeer impulsieve man veelal opflakkeringen of uitbarstingen van wrevel, verontwaardiging en haat moesten zijn; overwegend negatieve bijgevolg en als dusdanig ook van aard om zijn roep van „Geist der stets verneint" te vestigen. Waarbij men vroeger al te licht (en te graag) vergat dat ook hier als altijd en overal, het negativum een al of niet uitgedrukt positivum omsluit, de „Gegensatz" dus, waarover Heine overigens zelf zegt dat „Alle Dinge uns nur durch ihren

Gegensatz erkennbar sind, es gäbe für uns gar keine Poesie, wenn wir nicht überall auch das Gemeine und Triviale sehen könnten"; en waarbij men verder over het hoofd zag dat het geloof aan een stel eenvoudige maar fundamentele waarden en verworvenheden dit positivum uitmaakte en hem daarmee de grondslag voor zijn levenshouding en bedrijvigheid verleende. Het is daarmee ongeveer gesteld gelijk met zijn inderdaad overstelpende ironie in haar verhouding tot de ernst: heel dikwijls ontspringt zij direct uit voorafgaande, zelfs met pathos voorgedragen beschouwingen en uiteenzettingen; daaruit flitst zij letterlijk op, verwekt of ingeleid door één enkel guitig, de dichter zelf verrassend klank- of woordspel, door een acoustisch variabele, die de semantische, de betekenis dragende oproept en naar een nieuwe, ditmaal ironiserende gedachtenketting overleidt. Ongeveer gelijk bij Nietzsche of Van Ostaijen.

Het ligt voor de hand: deze negatieve of zo schijnende zijde van Heine's wezen en activiteit treedt nergens zo scherp en zo vaak in het licht als op het terrein, dat hij een leven lang met voorliefde heeft betreden, de politiek. Hier, in politicis, en in deze periode lagen de stenen des aanstoots gezaaid, moest dus, meer dan waar ook, blijken hoe vlug en licht hij zich ergeren kon. Men lette er op hoe in de Préface de zeer voorwaardelijk gehouden belijdenis tot het communisme feitelijk wortelt in de afkeer: „par h a i n e contre.... je pourrais p r e s q u e me prendre d'amour pour....". En hoe aan dit positivum, de billijking dus van het communistisch extremisme, uitingen van zo sterke weerzin voorafgaan dat de sympathiebetuiging er grotendeels door geneutraliseerd wordt.

Hoe vlug en licht Heine zich ergert, verneemt men op elke bladzijde, in elke brief, in elk gesprek. Hij ergert zich wanneer hij te Göttingen de brallende studenten, die in ieder „Welsche" of Jood een volksvijand zien, zelf allerminst aandacht ziet schenken aan nationaal verleden, historie en letteren; hij ergert zich ook wanneer hij te Hamburg ervaart hoe schraapzuchtig en lasterlustig de Joden zich jegens elkaar en hem gedragen.

Hij ergert zich over de echte of voorgewende onverschilligheid van Goethe voor de dringende vragen des tijds; meer nog wanneer een W. Menzel de oude dichter op zgn. ethisch-patriottische gronden hoont en verguist. Hij ergert zich over de Duitse censuur, die het vrije woord en de verspreiding der vrije gedachte fnuikt; niet minder heftig wanneer hij naderhand in Frankrijk vaststellen moet hoeveel laagheid, omkoopbaarheid, misbruiken met het etiket „persvrijheid" gecamou-

fleerd worden. Hij ergert zich over bepaalde eigenschappen van zijn ras, over het in Joodse kringen nog heersende fanatisme. Maar hoe geeft hij zijn woede lucht wanneer in 1840 de Franse gezant te Damascus de folteraars der Syrische Joden hypocritisch dekt, gruwelmaren met succes in de verlichte pers van het rationalistisch Frankrijk kan laten verspreiden en op de koop toe nog in bescherming wordt genomen door niemand minder dan Thiers, op dat ogenblik de exponent van de nationalistisch overprikkelde stemming in het Franse volk.

Hij ergert zich wanneer aan gene zijde van de Rijn ex-Burschenschafters en Teutomanen, deze „Altweiber Deutschlands", tegen het buurvolk stoken en de annexatie van de Elzas eisen; nauwelijks minder wanneer hij literatoren als V.Hugo, spreekbuizen van een niet te onderschatten nationale verbittering, Frankrijks rechten op de linker Rijnoever hoort proclameren. Een leven lang is Pruisen, dit „Gemengsel von Weißbier, Lüge und Sand.... dieser Tartüff unter den Staaten" hem een reden tot ergernis; maar hij aarzelt niet voor Pruisen partij te kiezen, waarnneer de Duitse ultramontanen uit afkeer van de protestantse staat, autonomistische of pro-franse tendenties in de Rijnlanden steunen en aanwakkeren.

Hij ergert zich bij de steeds pijnlijker vaststelling, dat in het Beloofde Land, het land der bevrijdende omwentelingen, Frankrijk, een nieuwe kaste, industrieridders, financiers, politici, kortom de nieuw gerezen burgerij uit twee door het volk gevoerde revoluties alle profijt haalt en zich hartelozer, egoïstischer, cynieker betoont dan de voormalige leidende standen. Zijn ergernis slaat dan neer in een kritiek op het liberaal-parlementair Juste-Milieu-systeem, zo kras dat de hier volgende zinsneden uit de te weinig bekende Briefe über die französische Bühne (1837) reeds geheel het klimaat aankondigen van de 10 jaar later verschijnende Deutsche Brüsseler Zeitung (Bornstedt, Marx, Engels) en van het eveneens in 1847 ontworpen Kommunistisch Manifest: „Denn dieses System, diese Verhöhnung wahrer Vertretung der Nationalinteressen, dieses Gemische von kleinen Wahlumtrieben, Mißtrauen, Keifsucht, öffentlicher Insolenz, geheimer Feilheit und offizieller Lüge, demoralisiert die Könige eben so sehr wie die Völker.... Eine solche Verkleinlichung aller Größe und radikale Vernichtung des Heroismus verdankt man aber ganz besonders jener Bourgeoisie, jenem Bürgerstand, der durch den Sturz der alten Geburtsaristokratie hier zur Herrschaft gelangte. Aber das neue Regiment, das an die Stelle des alten getreten ist, ist noch viel fataler; und noch weit unleidlicher anwidern muß uns diese ungefirnisste Roheit,

dieses Leben ohne Wohlduft, diese betrübsame Geldritterschaft, diese Nationalgarde.... Die Männer des Gedankens, die im 18. Jahrhundert die Revolution so unermüdlich vorbereitet, sie würden erröten, wenn sie sähen, für welche Leute sie gearbeitet haben, wenn sie sähen, wie der Eigennutz seine kläglichen Hütten baut an die Stelle der niedergebrochenen Paläste....".

Hij ergert zich bij het contact met de zuiverste en tot daadwerkelijke opoffering gerede extremisten, Franse en uitheemse, over hun voorstelling van de ideale toekomststaat, hun strakke gelijkheidswaan, hun „Gleichheitsraserei, Gleichheitsschwindel", die bovendien de koddigste vormen aannemen kan; over hun dweperskortzichtigheid, ongewettigd optimisme, intrigues, hoogmoed en heerszucht. Men herleze wat boven uit het Lutezia-artikel van Juli 1842 werd meegedeeld over het toekomstvisioen van de gelijkgeschoren en gelijk blatende kudde onder de herder met de stalen staf; en verbaze zich niet dat Heine, op wie in Pruisen de kerker wachtte, die door de spionnen van Metternich geschaduwd maar ook door Börne gelasterd en heimelijk bewaakt werd, zijn verregaande wrevel en vrees voor de in de toekomst bedreigde individuele vrijheid aldus lucht gaf: „Aus Furcht bin ich ein Konservativer geworden.... Ich habe in die Tiefe der Dinge geschaut und es ergreift mich ein sonderbarer Schwindel — ich fürchte, ich falle rückwärts" (1841).

Heine ergert zich.... omdat het leven, de mensen, de toestanden daar altijd weer aanleiding toe geven, het recht steeds weer vertrapt wordt, egoïsme, lafheid, bekrompenheid steeds weer zegevieren. En omdat hem dan telkens overvalt „jenes übermächtige Gefühl, das uns jene Klarheit des Schauens und des Denkens raubt, die ich nicht gerne aufgebe"; dit gevoel, dat hem niet, gelijk hij beweert, het denken benevelt, het integendeel nog scherpt maar hem de voorzichtigheid, die geen én de wijsheid, die wél een deugd is, doet vergeten en hem naar nauwelijks te wettigen uitersten drijft. Zo kan het dan geschieden dat hij meer dan eens uit rationeel gewettigde maar gevoelsmatig al te fel verdiepte afkeer van zijn aanvalsobject, zich tot deszelfs polair contrair bekent, ook al is dit op zichzelf hem onverschillig.

Men zal overigens in de reeks juxtaposities, die nog onbeperkt verlengd kan worden, bemerkt hebben hoe, juist waar hij zo licht en in zoveel richtingen ten aanval trekt, hij telkens impliciet meer of minder partij kiest voor het opposé. Zodat hij, als men hem in zijn totaliteit overschouwt, zich daardoor in de positie stelt van iemand, die erkent dat aan de andere zijde altijd iets goeds, een positieve waarde ligt. Het

„manches spricht dafür.... manches dagegen", Fr. Kafka's wijs woord, dat bovendien treffend de onzekere, zwevende, twijfelzieke gesteltenis van de treurige Pragenaar en het weifel-klimaat van diens werk vastlegt, het vindt, indien ergens, in Heine's geschriften een honderdvoudige proleptische bekrachtiging. Het merkwaardigste — en gevaarlijkste! — ligt echter daarin dat bij Heine de bekwaamheid om licht en schaduw, pro en contra in verschijnsel en verschijning te herkennen, overwegend agressief-ontkennende vormen aanneemt. En dàarop heeft men zich een eeuw lang blind gestaard.

Toen als nu werd graag en vaak opzettelijk over het hoofd gezien dat hij het stel positieve waarden en verworvenheden, waarvan boven sprake, trouw is gebleven tot het einde. Product van de nieuwe tijd, kind van de Franse revolutie, heeft hij in en door een kwart eeuw ballingschap, een levenslange vervolging, vaak van diametraal tegengestelde hoeken uit, in en door een oeuvre, dat tien dikke delen omvat, ontelbare malen de ernst van zijn overtuiging („ich bekenne mich zum nordamerikanischen Katechismus") bewezen. Misschien vergat men dit zo licht omdat wat Heine onvoorwaardelijk onderschreef en verdedigde zo vanzelfsprekend lijkt: niets meer en niets minder dan de eenvoudige verworvenheden van de grote revolutie, de rechten van de mens, de persoonlijke vrijheid vooral, met in haar gevolg de illusoire gelijkheid en de nog illusoirder broederlijkheid. Een bezit, dat óns vanzelfsprekend lijkt, dat hij echter konsekwent en hardnekkig heeft moeten verdedigen tegen de duistere machten der toenmalige reactie en zelfs tegen een al te voortvarende of bekrompen oppositie die, gelijk hij klaar inzag, het verworvene wel eens in een schadepost zou kunnen omzetten. In die zin mocht hij in de Mémoiren terecht schrijven dat zijn leven gewijd werd aan twee passies, de liefde voor schone vrouwen en de liefde voor de Franse Revolutie.

Een derde zouden we er aan willen toevoegen, een, die weinig opvalt, doordat ze maar zelden vervuld werd en haar eisen te hoog stelde: de liefde van de „dichter" Heine voor het volmaakte, het absolute gedicht. In zeer moderne zin.

De bewering kan gewaagd schijnen, daar ze slechts met weinige lyrische stukjes en enkele schaarse kunsttheoretische beschouwingen kan gewettigd worden. Waar de mening over bedoelde kleine lyriek kan verschillen, spreken de theoretische uitlatingen evenwel een o.i. zo duidelijke taal, dat aan hun draagwijdte moeilijk kan getornd worden. Heine zou echter Heine niet wezen, indien de duidelijkste, de kordaatste onder deze beschouwingen niet stamden uit een scheppings-

periode, die beter dan enig andere geschikt lijkt om hem te tonen in zijn neiging tot schommelen tussen extremen: tussen de meest bewust beoefende tendenz-poëzie en de droom van het lyricon, dat, los van alle extra-esthetische motieven, zuiver op zichzelf, in zichzelf, om zichzelf bestaat. We bedoelen de vruchtbare spanne 1837—1844, waarin de Briefe über die franz. Bühne, het Börneboek, Atta Troll en het Wintermärchen, benevens lyriek in de oude trant ontstaan en aldus, in hun verscheidenheid en respectievelijke toespitsing, de latent aanwezige gereedheid tot de slingerslag naar een ander uiterste bewijzen.

In de voorrede tot de 2e uitgave van het Buch der Lieder (lente 1837) schrijft Heine: „Für die Schwäche dieser Gedichte mögen meine politischen, philosophischen und theologischen Schriften einigen Ersatz bieten". Dat betekent, dunkt mij, weinig minder dan een verloochening van zijn dichterschap, een bijna onvoorwaardelijke kapitulatie voor de tijdgeest, die naar afzwering van alle „poésie non-engagée" drong, die in Duitsland vooral om de daad, de beweging, de dienstbaarmaking ook van de lyriek aan extra-esthetische motieven, élans en waarden riep. Maar reeds een maand later, in Mei 1837, in de 6e Brief über die franz. Bühne, verdedigt hij met niet minder klem de autonomie der kunst, die niet verlaagd mag worden tot dienstmaagd van moraal, godsdienst of politiek: „Sie ist sich selber Zweck, wie die Welt selbst." Men kan daarin natuurlijk een directe echo zien van de kort te voren door V. Cousin geformuleerde leuze „l'art pour l'art", die door deze eclecticus weliswaar betrokken werd op het schilderij, welks waarde niet zou liggen in het uitgebeelde, in object of motief, maar in het louter schilderkunstige, de valeurs in hun onderlinge relatie. Dat het bij Heine evenwel om veel meer dan een evt. bloot napraten gaat, zelfs om de doorbraak van een lang bedwongen onderstroom (opvallenderwijs weer door een negatieve prikkel veroorzaakt), dat blijkt uit de heftige reactie, de uitbarsting, die K. Gutzkow met zijn aanmaning, de zgn. amorele gedichten uit de cyclus „Verschiedene" om louter ethisch-moralistische redenen niet te publiceren, in Augustus 1838 bij hem uitlokt: „Nicht die Moralbedürfnisse irgendeines verheuratheten Bürgers in einem Winkel Deutschlands — schrijft Heine —, sondern die Autonomie der Kunst kommt hier in Frage. Mein Wahlspruch bleibt: Kunst ist der Zweck der Kunst, wie Liebe der Zweck der Liebe und gar das Leben selbst der Zweck des Lebens ist".

Hier breekt iets door, dat zeker meer dan een bevlieging is geweest, dat wellicht de verste, moeilijkst te vervullen aspiratie droeg van deze schrijver, die én lyricus én „Schriftsteller" (journalist, polemicus, kul-

tuurbemiddelaar, literairhistoricus. . . .) was: de verzuchting van de vormvirtuoos, die, ondans zijn toegevingen aan noden en eisen van de tijd, aan zijn strijdlustig temperament, zijn rechtvaardigheidszin, aan zoveel beweegredenen en élans van alles behalve esthetische aard, toch steeds de droom is blijven koesteren van een gedicht, dat, autonoom, los van alles, alleen quasi uit en in zichzelf als volledig kunstwerk zou bestaan. En weer is een voorrede, ditmaal tot de 3e uitgave van het Buch der Lieder (1839) bizonder revelatief. Heine betreurt er dat hij zich al jaren niet meer „vorzugsweise mit Maß und Gleichklang der Wörter beschäftigen" kan, dat de vlam, „die einst in brillanten Feuerwerkspielen die Welt ergötzte, plötzlich zu weit ernstern Bränden verwendet werden mußte. . . .".

Nicht mehr vorzugsweise. . . . daarin verraadt hij dat het zijn wens is geweest, lyriek te scheppen, als essentie, zonder enige nevenbedoeling. Zeer vroege en vrij late uitspraken, die in werk en brief tussen honderd andersluidende, oproepen tot daad en strijd, beweging en tendentie als verloren liggen, zij laten toe in deze knapste, vinnigste en succesrijkste tendenz-dichter ook de extreme antipode te zien. Welbegrepen niet als ervaringslyricus in goetheaanse zin of als belijdenisdichter van het romantisch type, voor wie poëzie uitstorting van private vreugde en leed betekent (al is hij beide in hoge mate geweest: Junge Leiden, Heimkehr, Nachtgedanken, Enfant Perdu, Lazarus. . . .) — maar als lyricus, die het hoogst bereikbare, het alleen bij uitzondering bereikbare erkent in het gedicht-zonder-geschiedenis, zonder-object. Er zijn bij Heine zulke verrassende en in het licht van de ontwikkeling naar de objectloze kunst toe, zulke modern aandoende formuleringen, weliswaar nergens als essay of poëtisch credo een gesloten geheel vormend, dat men vandaar uitgaande, hem bijna als direct voorloper van de theoretici der „gegenstandslose Kunst" zou gaan beschouwen. In Gedanken und Einfälle: „In der Kunst ist die Form alles, der Stoff nichts"; in Lutezia (20.3.43): „Dieses Selbstbewußtsein der Freiheit in der Kunst offenbart sich ganz besonders durch die Behandlung, durch die Form, in keinem Falle durch den Stoff. . . .", waarop dan een scherpe en scherpzinnige bepaling en taxering van de vrijheidsdichter als dusdanig volgt. Ja, twintig jaar vòòr Poe zijn fundamentele inzichten in het wezen van het gedicht te boek stelde, heel aan het begin van zijn kunstenaarsloopbaan, op een tijdstip, dat hij zijn „zarte Reime aus Veilchenduft und Nachtigallenlaut" weeft — weliswaar toch weer krachtens die curieuze wet der simultaneiteit, die zijn bedrijvigheid schijnt te beheersen, ook de pas gevonden geestverwant Immermann

tot de strijd oproept onder het motto: „Die Poesie ist am Ende doch nur eine schöne Nebensache"! — in 1823 reeds klaagt Heine er over dat men zijn gedichten steeds in verband met zijn private levensgeschiedenis wil brengen, ze daaruit wil verklaren. Gekrenkt over dergelijke „ontwijding" schrijft hij: „Man entjungfert gleichsam das Gedicht, man zerreißt den geheimnisvollen Schleier desselben, wenn jener Einfluß der Geschichte des Dichters den man nachweist, wirklich vorhanden ist; man verunstaltet das Gedicht, wenn man ihn fälschlich hineingegrübelt hat. Und wie wenig ist oft das äußere Gerüste unserer Geschichte mit unserer wirklichen, inneren Geschichte zusammenpassend! Bei mir wenigstens paßte es nie."

Hoe ver staan we hier van Goethe's eigen kommentaar bij de Harzreise im Winter, waarin hij „die eigentlichen Anlässe. . . . die allerbesondersten Umstände" ter verduidelijking van zijn raadselachtig gedicht meent te moéten meedelen; hoe ver zelfs van de bij alle epistolaire uitweidingszucht in dit kernpunt toch wijs-gesloten Rilke, die na het lezen van Trakls Sebastian im Traum, zich nochtans gedwongen ziet, bijna beschroomd te vragen: „Wer mag er (T.)gewesen sein?" Bij Heine, in bovenstaande passus, herkennen we echter de roep naar het gedicht, dat geen „besondere Umstände", geen „Anlässe", geen geschiedenis heeft en dat de vraag naar het „wer. . . .?" doet verstommen. Houdt men daarnaast in het oog hoe weinig hij zich dikwijls om de zgn. werkelijkheidskern, de „stof" bekreunt, zich daarentegen inspant om ook aan de eenvoudigste stukken „die letzte Feile" te geven, hun zelfs „eine Nachfeile zu erteilen", ze dus niet uit de hand te geven alvorens ze klank na klank tot in de verste naklank, gecontroleerd waren, dan wordt het bijna een zekerheid dat het zijn vermetele droom is geweest: in de lange stroom der „Variationen desselben kleinen Themas" ten minste enkele malen het absolute gedicht te stellen, hetwelk, los van de levensgeschiedenis des dichters, onafhankelijk van zijn belevenissen op zich zelf i s: een kleine, gesloten, volmaakte eenheid. Als verste doel zal hem hebben voorgezweefd wat Poe, zijn tijdgenoot, in zijn opstel „Das dichterische Prinzip" noemen zou: „Das Gedicht per se, das ein Gedicht sein will und nichts sonst, das Gedicht, das nur um des Gedichts willen geschrieben wurde".[1])

Hij mag daarin enkele malen geslaagd zijn en wel met stukjes, die

[1]) Gec. naar W. Schmiele: Dichter über Dichtung, 1955, een voortreffelijke verzameling essays en uitvoeriger beschouwingen over het probleem der poëzie, van Balzac en Stendhal tot Eliot, Jünger en Sartre. De gekozen teksten worden telkens schrander ingeleid.

men van ouds alleen als glanspunten in de beperktheid van het verdroomd romantisch gedicht te beschouwen wenste, die ook ongemeen populair werden, en, vooral dan als modellen van de gladde, zangerige Duitse lyriek uit de tijd van romantiek en postromantiek: Aus alten Märchen winkt es....; Die Lotusblume schmachtet....; Am fernen Horizonte....; Der Tod, das ist die kühle Nacht....; Die schlanke Wasserlilie....; kleine lyriek allemaal, waaruit het belevenist-element volledig of op een lichte toets na, werd geweerd. Of Heine misschien aan die slechts zelden verwezenlijkte wensdroom heeft gedacht, toen hij in de late terugblik op zijn leven, in de Geständnisse van 1854, half-ironisch, half gelaten schreef: „Es ist nichts aus mir geworden, nichts als ein Dichter"? Het is mogelijk.

Maar wij zouden die bewering niet durven onderschrijven en ook niet wensen dat zij werkelijkheid was.

Herman van Poland

VRIEND EN VIJAND

Voor Abdoelah, met dank aan God
dat het hem zo niet is vergaan

I

De simpele en harde waarheid is dat ik veel van die jongen heb gehouden, het is een feit dat ik het nu, na zijn dood, nog doe. Een ander feit is dat ik zekere dingen die ik nooit heb begrepen nog minder begrijp na de affaire met die jongen, of liever dat ik een antwoord des te parater heb. Bij voorbeeld: wat het nut is van publieke ophitserij door mensen die daar vaak zelfs geen geldelijk belang bij hebben, maar slechts een verward, onverantwoord idee najagen. En een ander hoewel op zich minder belangrijk ding: waarom men die rotte grens juist getrokken heeft langs de plaats waar ik van tijd tot tijd leef. Maar er zijn altijd mensen en lichamen (zoals de in eeuwige discussies geparalyseerde opvolgster van de Volkenbond) die het beter weten dan de insiders met een ondervinding van jaren. Niet dat ik die heb, maar wel ben ik gerechtigd te zeggen dat er met die jongen beter gehandeld had kunnen worden, zodat hij nu nog in leven zou zijn geweest. Doch met een zekere voldoening kan ik vaststellen dat mijn genegenheid voor hem door allerlei gebeurtenissen (waar wij toch eigenlijk niets mee te maken hadden omdat de oorzaken buiten onze macht lagen) niet is verminderd, hoewel ik het was die hem doodschoot, wel is waar zonder te weten dat het om hem ging, maar wel degelijk met de intentie het te doen omdat het onze veiligheid betrof. Want ik meen voorlopig mijn antimilitarisme in deze ziekelijke wereld niet beter te kunnen tonen dan door zo hard mogelijk terug te slaan als ik word geattaqueerd. Maar moet dat juist mijn vrienden treffen? (Een tweede is dat ik me de eerste jaren hoop terug te trekken in een land waar niet wordt gevochten. Of zal ook dat een illusie zijn?)

Ik herinner me de zaak helaas nog levendig. Ik kwam levend uit de laatste grote oorlog en zag geen andere uitweg dan naar Palestina te gaan. Ik kwam binnen op valse papieren en met een valse naam, op dezelfde verblijfsvergunning kwamen nog drie anderen. De eerste tijd werkte ik in een kiboets, deels omdat dat voor mij het enig bereikbare was in die tijd, deels omdat ik toen dacht zo iets wezenlijks tot het land bij te dragen. En och, ik geloof dat ik dat wel deed ook. Ik werkte acht tot tien uur in de velden, vrij hard, en leerde de rest van de tijd

met hulp van verschillende andere talen wat Hebreeuws.

De kiboets ligt in de bergen, Westelijk van Isroesjalaim, met destijds rondom verschillende Arabische dorpen, sommige vriendelijk, andere vijandelijk gezind; tekenend was dat we allen clandestien gewapend waren en militair werden getraind, daar we vaak last hadden van dieven en rovers. Ook werd ik er zeker van dat vele chavérim lid waren van geheime legergroepen, al werd daar nooit over gesproken.

Verschillende malen nam ik de bus naar Ieroesjalaim waar de toestand toentertijd nogal onzeker was en hier en daar aan de afscheiding van oude en nieuwe stad barricades waren opgeworpen; vooral in deze rommelige, vuile grenswijken huisde tamelijk wat onbepaald, soms onrustig volk. Maar in Mé'ah She"arim leefden de afstammelingen der oude Poolse immigranten nog als eeuwen geleden en dit anachronisme, bijna op de scheiding van oude Arabische en nieuwe Joodse stad, was goed om gespannen zenuwen te kalmeren en de hele, zich langzaam toespitsende situatie voor een moment te vergeten.

Op een gegeven ogenblik werkte ik dagen achtereen met een zekere Sjelomoh uit Canada in de groente- en bloementuinen, meestal was er nog een derde arbeider, Machmoed, een Arabier uit een der grotendeels bevriende dorpen in de omgeving. Op een dag toen ik Machmoed al enige tijd had gemist, vroeg Sjelomoh mij of ik een boodschap naar zijn huis kon overbrengen.

— Natuurlijk, als je me aanduidt waar hij woont.

— Oké, zei hij en gaf me een plaats aan: — Vraag daar en daar in de hoofdstraat en ze zullen het je precies wijzen, het is een huis ergens in een zijstraatje. Vanmiddag in de eetzaal zal ik je een brief voor hem geven, ga dan meteen na de maaltijd. En neem je revolver mee, al is dat puur academisch, want ze hebben daar meer en betere wapens dan wij. Bovendien zijn het dorp en de omgeving safe.

Ik ging na het eten op stap, daalde af naar de grote weg Ieroesjalaim—Tèl-'Aviv en stak die over. Langs zandige, met stenen overgoten kronkelweggetjes, — het leek of de Arabieren eeuwen lang van overal stenen hadden aangesleept, meer dan er ooit in Palestina konden zijn geweest, — sjouwde ik een half uur in de richting van het dorp dat ik voor me zag als een troep rechtopstaande witte blokken, in een halve cirkel enigszins tegen de helling van een heuvel op gebouwd. Rondom me zigzagden half-kale olijfbomen, op terrassen, onregelmatig omsloten door opgestapelde rotsblokken, stonden groenten en ander gewas. De zon kookte het land witheet en ontwikkelde een verdovend licht.

Moe en heet kwam ik in de hoofdstraat, voornamelijk bestaand uit

blinde, in- en uitspringende, lichtgele muren met tamelijk lage deuropeningen. Slonzige kinderen met bruine gezichtjes en lang, ongekamd haar zaten voor de huizen te spelen en riepen luidkeels „sjalom" als ik langskwam, wat een bemoedigend idee gaf; sommigen hielden hun hand op en zeiden „kèsèf", waarna ik uitlegde dat ik geen geld had, wat zo was. Zonder moeite bereikte ik het door Sjelomoh aangegeven punt, waar ik een oudere, van top tot voeten in bonte lappen gewikkelde vrouw naar Machmoeds huis vroeg. Ik had enkel een steegje uit te lopen en rechts het op een na laatste huis binnen te gaan. Het straatje was ongeplaveid en vol zand en stenen, kinderen en vuilwitte kippen liepen rond, armoedige was hing aan de huizen of dwars-over. Ik ging het voorlaatste huis binnen.

Het was in de kamer waarin ik nu stond aardedonker omdat ik uit het felle licht kwam. Met wijdopen ogen probeerde ik mij te oriënteren en te zien of er iemand was, maar ik hoorde alleen „sjalom" zeggen zonder de sprekende persoon te kunnen ontdekken.

— Sjalom, antwoordde ik en begon langzaam te zien dat het vertrek ruim en hoog van zoldering was. Het gevoel van ruimte kwam hoofdzakelijk omdat er geen meubels maar alleen matten en tegen de wanden kussens waren, slechts een lage tafel met een petroleumlamp en in een hoek iets wat op een grote, heel oude kast leek met vaag allerlei voorwerpen erin, herinnerden aan Europese huizen. Tegen de achterwand leidde een houten trap naar een deur. Nu zag ik ook wie gesproken had: een jongen van dertien, veertien jaar kwam van een mat overeind en trad op me toe; ik zag een weinig-beduidend gezicht dat echter aantrekkelijk werd toen hij lachte met veel, hagelwitte tanden. Hij droeg een donkere, vuile kiel en broek en hoge werkschoenen.

— Sjév, zei hij en strekte een arm uit. Ik keek achter me en zag matten en kussens.

— Sjév, herhaalde hij op de hoge toon waarmee men iemand tracht te overtuigen die iets niet gelooft. Ik ging zitten op een mat, haalde een dik, vol kussen naar me toe en nam mijn randloze, het halve hoofd bedekkende hoed af. Het zweet dripte van mijn voorhoofd, ik nam mijn zakdoek en wiste het weg. De jongen lachte weer.

— Warm, zei hij in het Hebreeuws, — het is beter in huis dan buiten. Een ogenblik.

Hij reikte in de muur waar ik ineens verschillende nissen ontdekte en haalde een kruik te voorschijn die hij mij overreikte.

— Drink, zei hij.

Het water was veel koeler dan dat wat de meeste kranen in de kiboets gaven, de smaak was zuiver.

— Tov? vroeg hij.

Ik knikte. — Heel goed.

Hij lachte weer, stond op en beklom de houten trap, hij schreeuwde schel iets naar boven. Een ogenblik later kwam een meisje van ongeveer zijn leeftijd binnen, donker met dikke haarvlechten en vuile kleren. Hij begon in het Arabisch een gesprek waar ik niets van verstond en sprak steeds gebiedender en luider tegen haar, uiteindelijk ging het kind weer naar boven. Hij lachte, zei „in orde" en kwam bij me zitten.

— Ben je van de kiboets? vroeg hij. Ik antwoordde bevestigend.

— Ben je allang in het land?

— Nee, pas een paar weken.

— Van welk land ben je gekomen? Polen, Duitsland?

— Nee, Holland.

— O, Holland, zei hij nadenkend, maar ik wist zeker dat hij er geen begrip van kon hebben waar Holland lag.

Er ontstond een heel gesprek, van mijn kant tamelijk gebrekkig met vaak opnieuw begonnen zinnen omdat ik woorden niet wist of me te ingewikkeld wilde uitdrukken; hij herhaalde alles wat ik niet verstond of zei het met andere woorden of soms met één eenvoudig, samenvattend woord — het hield alles bijeen de conversatie vrij simpel.

We praatten over zijn dorp en de kiboets, over Joden en Arabieren en de toestand in het land, van mijn kant heel algemeen, beleefd en angstvallig om geen gevoeligheden te raken. Maar hij scheen de Joden vrij goed gezind en was vol bewondering over de akkers die de kiboets had aangelegd en alles wat er in de omgeving was gedaan.

— Hier in de bergen zijn bomen, olijven en vijgen, en druiven en nog meer en de Arabieren wonen in dorpen, zei hij, — maar in de Nègèv niet, daar zijn alleen stenen en zand en rotsheuvels. Ik ben er geweest, verleden jaar met een auto van de kiboets. Je ziet alleen maar Arabieren op kamelen, ze dragen wijde, witte mantels en slapen in tenten, ze hebben kudden schapen en geiten en trekken altijd maar verder. Ze wonen niet. Alleen Joden wonen hier en daar in kiboetsim. Maar er kan niets groeien in de Nègèv, want het is er heet en droog, vreselijk, veel erger dan hier. Hier is het hoog en er is wind, daar is de wind heet.

— Ze zullen de Nègèv vruchtbaar maken, de Joden, zei ik, — ze zijn al begonnen.

— Hoe? vroeg hij op de zekere toon van iemand die het stellig weet. — Er is niets geen water. Alleen zand, zand, zand.

— Ze brengen er water heen met buizen en pijpen vanuit het Noorden, zei ik kalm en voelde me een moment superieur aan de Arabieren die de beplanting van het land met hun kudden hadden verwoest en de vruchtbare grond door erosie doen verdwijnen. Er was even een niet zeer aangename stilte in de schemerige, hoge kamer waarvan de hoogte een verticale lengte scheen.

— Je spreekt goed 'Ivrit, zei ik als om zijn nederlaag met de Nègèv goed te maken. — Beter dan ik, waar heb je dat geleerd?

— Op school, zei hij, — en overal, in de kiboets, hier.

— Maar je spreekt toch Arabisch hier in het dorp?

— Arabisch, zei hij, — en 'Ivrit en Engels.

— Spreek je Engels?

— Een klein beetje, geleerd op school, maar heel erg weinig.

Toen ging de deur open en daalde het meisje de houten trap af met in haar handen een blad waarop een beker en een schotel. Ze zette het voor me neer en ging.

— Eet en drink, zei de jongen.

Uit de beker dreef een verrukkelijke koffiegeur, op de schotel lag een dubbelgevouwen plak dun, lichtgeel brood met iets ertussen, wat kon ik niet duidelijk zien. Er was ook een klein schaaltje met rode, vloeibare peper.

— Heb je dat al eerder gegeten? vroeg de jongen.

— Nee.

— Filaffel. Doe er pilpèl op en eet.

Ik deed wat hij zei en proefde een mélange van brood, tomaat, komkommer en enkele andere nauw te onderscheiden smaken, ook de koffie was bijzonder goed.

— Woont Machmoed hier? vroeg ik met mijn mond vol.

— Dat is mijn vader, hij is nu niet thuis.

— Komt hij thuis vanmiddag? Ik heb een boodschap voor hem.

— Ik weet niet precies, moet je werken vanmiddag?

— Zolang ik niet in de kiboets ben niet.

Hij lachte.

— Blijf hier zolang je wilt, zei hij eenvoudig.

Laat in de middag, nadat we nog enige uren over allerlei hadden gepraat en hij mij het huis van binnen en buiten had getoond, kwam Machmoed inderdaad, las de brief, verklaarde dat het in orde was en dat ik moest zeggen dat hij het doen zou, en bood me nogmaals de zeer geurige en smakelijke Arabische koffie aan. Als hij had geweten dat ik gekomen was, had hij een goed maal laten bereiden, zei hij, nu zou

ik met zeer eenvoudig voedsel moeten doen. Natuurlijk weerde ik af, maar wetend dat het toch vergeefs was en men zich bovendien uiteindelijk om wille der beleefdheid dient te laten overhalen.

Kortom, ik at in Machmoeds huis een maal dat ik in de zeer sober levende kiboets alleen met de feestdagen beter zou kunnen krijgen en ging uiteindelijk pas in de schemer weg, zonder dat de Arabier van dankbetuigingen wilde horen. Integendeel, hij nodigde me voor een volgende keer uit.

Toen ik in zich verwarrende, onomlijnde gedachten verloren langs de moeilijk begaanbare weggetjes terugliep, — de schemer maakte alle dingen gelijk, grauw en onherkenbaar, ook de wegen, — viel me eensklaps op dat ik aan de jongen liep te denken. Machmoed kende ik, doch voor zijn zoon was ik volslagen vreemd. Maar Machmoeds ongetwijfeld grote gastvrijheid en vriendelijkheid vielen eenvoudig weg tegen de simpele woorden en gebaren van de jongen, ondermeer (maar niet uitsluitend) omdat deze het voordeel van de eerste beurt had genoten. Onbewust moest me het gedrag van de jongen, — ik wist niet eens zijn naam, hij niet de mijne, — zo hebben getroffen dat ik de onberispelijke hartelijkheid en beleefdheid van zijn vader ertegen had moeten verdedigen. Maar hoe ook, ik zette de vader eenvoudig uit mijn hoofd en bleef herbeleven hoe ik in de donkere kamer had gestaan waar hij overeind was gekomen van de mat en me een zit had aangeboden, en horen hoe het eerste sjalom had geklonken. Ik begreep niet waarom dat alles belangrijk voor me zou zijn. — Ben ik vriendelijkheid en goedheid dan zo ontwend tijdens de oorlog? Het is mogelijk — maar het was een feit dat ik een sympathie voor hem had gekregen, vergelijkbaar met het plotseling gerealiseerde gevoel voor een vrouw die men dezelfde dag voor het eerst heeft gezien.

Enige dagen later, in de morgen, — de zon was halverwege de hemel maar brandde al aanmerkelijk, — stond ik wagens te laden met mest voor de groentetuin, toen Sjelomoh naar me toe kwam.

— Als de wagen vol is kun je beter naar de groentetuin gaan, zei hij, — en de bovenste afdeling irrigeren. Je weet hoe te doen?

— Ja.

— Pluk ondertussen wat vruchten, enfin, zie maar. En eh, — hij grinnikte, — als je een klap hoort en je water stokt is er niets aan de hand, dan hebben ze de pijp weer eens opgeblazen.

— Hè? Is dat al meer gebeurd hier?

— O jee, op die plaats al drie keer, boven op de berg. Ze komen van de andere kant, zie je, van de dorpen. De laatste keer hebben we

er tenminste twee voor d'r ballen geschoten. Maar ja, wat zal je eraan doen?

— Nieuwe pijp en doorwerken, zei ik.

— Precies, je begint het te leren.

Hij hielp me de wagen laden, kroop op de tractor en reed weg; ik liep door de kiboets naar de andere zijde van de berg waar de bloemenvelden lagen.

Halverwege bleef ik staan. Het was overweldigend.... De zon belichtte het land deels vanachter dunversleten wolken met dan geel, dan weer kleurloos licht. Links lagen de groenteveldjes, gescheiden door rotsmuurtjes, tegen de berghelling op; voor me omlaag een druivengaard met rijen groen halfcirkelig onder elkaar als dikke rimpels in een voorhoofd; het kronkelige dal volgend een asfaltstreep: de weg Ieroesjalaim—Tèl-'Aviv — ik hoorde een motor laag brommen en zag een auto ver weg tegen een volgende berg kruipen. Rechts van de weg, honderden meters voor me uit, kale boompjes, rotsmuurtjes en druivenvelden en hoog in de lucht een gebouw met toren: het klooster van de Franse paters, als een kasteel bestrijkend de hele streek. En links, vanuit dieper in het dal, de rechtopstaande blokken achter en naast elkaar tegen een flauwe helling, wit en geel, blauw geverfd hier en daar tegen het boze oog rond deuren en ramen: het Arabische dorp waar Machmoed woonde. Heel ver op de achtergrond, als een kale horizon enkel aangegeven met een zwarte lijn, al maar nieuwe bergen in steeds vager blauw. Ik voelde een wereld onder en boven en rond mij en duizelde verloren en eenzaam in een suizende ruimte, het werd mij een moment te machtig...

Ik liep verder en bereikte de groente. Gebukt midden tussen de planten stond een gedaante. Ik zag hem eerst niet. Toen stond hij recht en riep „sjalom".

— Sjalom, antwoordde ik verrast, het was Machmoeds zoon. — Werk jij hier?

— Yes, riep hij vrolijk, — I work here.

— You speak English? vroeg ik verbaasd.

— Ja, zei hij en begon meteen van allerlei Hebreeuwse woorden de Engelse vertaling te vragen. Daarna zei hij in met Hebreeuws bespat Engels:

— Ik heb het water opengezet, ik ga nu naar boven, daar werken, zorg jij verder voor het water?

— Oké, zei ik en hij klom omhoog.

Het werk was eenvoudig: de planten, een soort komkommer die

tot groente werd verwerkt, stonden in geulen, ongeveer tien onder elkaar per veld, een dertig meter lang, die eenvoudig werden geïnundeerd; de enige moeilijkheid was dat de aarden dijkjes tussen de kanaaltjes soms doorbraken of dat het water door rotte blaren en stenen stagneerde. Reparerend en plukkend liep ik over het veld heen en weer en bracht er de ochtend door. Na de middag sloot ik het water af, legde pijpen naar het volgende, lagere veld en vervolgde de irrigatie daar. Om vier uur, smerig en ondanks het makkelijke werk moe sloot ik de kraan, pakte mijn shirt en ging terug naar de kiboets. Klimmend naar de top waarop de plaats ligt, haalde ik iemand op een paard in, de Arabische jongen.

— Sjalom, zei ik.

— Sjalom, antwoordde hij, — finished?

— Yes, en toen, ineens schoot het me te binnen: — drink je wijn?

— Lo', 'asour. Roken verboden, wijndrinken verboden, 'asoer.

Natuurlijk, ik wist het, maar ik had me herinnerd dat er nog een halve fles in mijn kamer stond. Ik nam een besluit.

— Bo', zei ik, — kom.

— Waarheen?

— Bo'.

Zwijgend gingen we langs de kiboets naar de grote weg, hij op het paard, ik lopend. We hielden stil voor een klein Arabisch café.

— Stap af en ga mee, we gaan koffie drinken.

In het kleine zaaltje, — het gebouwtje was als een hol in een rots. het lag wat hoger dan de weg, — dronken we een Arabische koffie die bijna zo goed was als die de jongen thuis had geserveerd. Ik had graag *iets nog* beters aangeboden maar had niets, tenslotte was ik een kiboetslid, — niet eens een lid, een soort gast, — zonder geld.

— Ga met mij mee eten in de kiboets, bood ik aan, maar hij schudde zijn hoofd.

— Ik moet naar school.

— Nu, om deze tijd?

— Ja, school is van zeven tot tien 's morgens en van vijf tot zeven uur 's avonds. Maar jom chamisji (Donderdag) is er geen school 's avonds, dan kan ik komen. Goed?

— Oké, zei ik.

We stonden op, ik rekende af. Voor hij op zijn paard klom zei hij:

— 'Atah chevér tov.

Het kon betekenen dat hij me een goed mens, maar ook dat hij me een goede vriend vond en ik wist dat hij het laatste bedoelde.

— En jij dan? vroeg ik. — Ik heb nooit zo goede koffie gedronken als in jouw huis.

Hij maakte een gebaar als om zijn eigen daad te nihiliseren.

— Veel dank, zei hij, — sjalom en tot ziens.

— Sjalom, antwoordde ik.

Hij klom op het paard, trok aan de teugel en schopte het met zijn hakken, vloekte een paar keer tot het liep en reed weg. Ik slenterde naar boven.

Sindsdien werkte ik nog vrij vaak met hem, kwam een paar maal bij hem thuis waar ik steeds zeer gastvrij werd onthaald en nam hem Donderdag na het werk altijd mee naar de kiboets om te eten. Daarna zaten we dan in mijn kamer of bij een der chavérim thuis waar we naar de radio luisterden, boeken en tijdschriften probeerden te lezen (ik in het Hebreeuws, hij in het Engels, we leerden veel van elkaar) of lange gesprekken voerden. Hij hield ervan over Europa te horen dat hem ongetwijfeld wonderlijker voorkwam dan mij Palestina met zijn gemengde bevolking van Joden, Arabieren en Engelsen. We waren goede vrienden geworden die dat niet met veel woorden en gebaren uitten of benadrukten, doch niet meer deden dan samen werken, elkaars gezelschap opzoeken en weten dat we vrienden waren. Dit is werkelijk soms beter dan een vrouw liefhebben, haar honderd lieve namen geven en duizend maal omhelzen. En wie zal zeggen of een man in het eind misschien niet meer vrienden dan vriendinnen overhoudt?

Toen kwam de dag dat ik om allerlei redenen besloot naar Holland terug te gaan. Ik maakte plannen, reisde naar Chéifah en Tèl-Aviv om een boot te vinden, liet voor me knoeien met paspoort en andere papieren en leende links en rechts geld. Eindelijk waren de voorbereidingen getroffen, er waren weken mee gemoeid geweest.

Ik vertelde mijn vriend dat ik over een paar dagen wegging.

— Waarheen? Terug naar Holland? vroeg hij.

— Ja.

— En kom je weer terug naar Palestina of blijf je?

— Ik denk wel dat ik terugkom, ik weet het niet. Ja, ik denk toch wel dat ik terugkom.

Wat had ik tenslotte voor redenen om me op mijn gemak te voelen in Holland? Het was dat ik terug móest op dat moment.

— Ik kom de avond voor je weggaat, zei de jongen. — Ik ga dan niet naar school, ik blijf eten in de kiboets.

Hij ging die laatste middag met me mee en ik zag dat hij een klein pakje bij zich had. Toen we mijn kamer binnengegaan waren bleef hij staan, reikte het mij over en zei:

— Hier, voor jou. Je moet Palestina niet vergeten in Holland.

Ik maakte het open. Het was een hoofddoek zoals de meeste Arabieren die dragen tegen de zon en misschien om meer redenen. Ze zijn groot, anderhalve vierkante meter of meer, en afgezet met rondom een dubbele zwarte streep en korte franje aan twee zijden. Ze zijn niet mooi maar karakteristiek en practisch, in Holland zou hij aan de muur mijn kamer sieren, in Palestina me tegen de zon beschermen en overal aan een goede vriendschap herinneren. Ik ben misschien een dwaas op zulke momenten, maar een minuut of zo kon ik niet praten omdat dikke tranen in mijn ogen stonden; ik staarde op de doek, roerloos in het midden van de kamer, tegelijk dacht ik na. Ik kon de jongen niets geven, ik had niets. Ik vloekte mijn armoede.

— Noe? vroeg hij.

— Jafèh me'od, heel mooi, zei ik zacht. — Ik zal zeker aldoor aan Palestina denken. Heel veel dank. Ik zou jou wat willen geven maar ik heb niets.

— Dat hoeft toch niet, zei hij afwerend.

— Natuurlijk, zei ik. Plotseling: — Ik heb iets.

Ik haalde mijn portefeuille te voorschijn, nam een Hollands tienguldenbiljet en schreef er mijn naam en adres in Holland op.

— Hier, zei ik, — neem dit. Het is Hollands geld, zowat een pond, meer heb ik niet. Als je ooit naar Engeland gaat, moet je via Holland reizen en dit meenemen. Het is genoeg om in Holland naar mijn woonplaats te komen met trein en bus. Dan ga je naar het adres dat op het biljet staat en zul je mijn gast zijn zolang je wilt.

Hij nam het geld aan en borg het zorgvuldig op in een oude, halfkapotte portefeuille.

De avond was bedrukt want mijn gemoed zeer melancholisch om het naderend afscheid. Tegen donker stonden we op en begeleidde ik hem tot de grote weg, we zeiden niet veel. Ik dacht aan Holland en Palestina en hoopte hem terug te zien, in Holland. Dwaze wens, hoe ter wereld kan een arme Arabische jongen naar Europa komen? Hoe kan hij de machtige omstandigheden bevechten? Maar toch . . .

— Ben je blij dat je teruggaat? vroeg hij plotseling.

— Nee, zei ik, — het is hier beter.

— Waarom ga je dan?

— Ik moet, familie, geld, van allerlei redenen.

— Een vrouw?

— Nee, ik heb geen vrouw.

— Je moet trouwen.

— Natuurlijk, maar dan moet ik eerst ergens wonen en geld hebben.

— Kom terug en woon hier, in de kiboets of in de stad.

— Dat zou misschien wel het beste zijn, zei ik dromerig en melancholisch.

Enfin, we namen een afscheid dat niet opviel door vele of welgekozen woorden maar kort en conventioneel was: we bedankten elkaar voor wat de een voor de ander had gedaan en betekend, wensten elkaar het beste en een gemeend tot ziens. Tenslotte wisten we zo goed wat we aan elkaar hadden.

Nog bedrukter wandelde ik even later terug. Het was nu donker, — het licht sterft in de Oriënt in enkele minuten — en dat verzwaarde nog mijn stemming. Ik haatte de dag dat ik van de kiboets weg zou gaan met twee koffertjes kleren in een volle, hotsende bus. Dat zou morgen zijn. En hoe kon ik vermoeden dat ik deze dag de jongen voor het laatst had gesproken?

(Slot volgt)

Nico Scheepmaker

HANS LODEIZEN

Omdat hij geen tijd had
geen tijd
om te rijmen en dichten
daarom

omdat hij 't behang
van zijn innerlijk wilde verscheuren
de doodzieke muren
verwoestend ontbloten

(maar nee toch verwoesten
lag niet in zijn aard)

de beitel verruild voor wat rozen
te boven de grond afgeplukt en
hoog opgericht trots
in een vaas op het nachtkastje staand

Met haastig koelbloedige vingers
plukt hij de woorden en schikt
een verward en verwonderd boeket

en schenkt ze verlegen bedroefd aan
de fleurige nachtverpleegsters

Je wist toch
dat dromen bedrog zijn?

1952

Het vee van victorie

één twee links rechts
voor hoog zij laag

de huizen buigen uiteen

de maan die de zon verduistert
schuift op zijn buik door de stilte

in de lege straten ronde pleinen
spartelt het korreldroog lawaai

het vee van victorie: opzij
spandoeken kleurige dassen
dit is de vuist van een kleinkind

de ogen puilen uit de huizen
met de handen in de zakken
woorden worden korsten in de mond

dit is het vee van victorie
nicht hinauslehnen bitte

1952

Luister dan
luister verdomme:

achterwaarts vliegen de zwanen

en dat is mijn hart dat je hoort
langs de wanden:
een klopgeest,
de voetstappen van een gedode

mijn bloed is een stilstaand water
maar luister
de boot en de kade

mijn adem een tropische wind
maar luister
applaus van de vlaggen
die wapperen in het vooronder

en luister
maar luister oh god
het is hier zo'n heidens kabaal

J. C. Kamerbeek

LEOPOLD EN DE OUDHEID.*)

Toen mij gevraagd werd te willen spreken over de verhouding van de dichter Leopold en de Grieks-Romeinse Oudheid, heb ik, wellicht in een vlaag van onbezonnen overmoed, zonder veel bedenken daarin toegestemd. Het was mijn nooit verflauwde, diepe bewondering voor deze dichter, voor deze figuur, wiens greep op mijn eigen geest nooit afgelaten heeft, sinds ik als knaap zijn gestalte dagelijks zag en dagelijks zijn zangerige stem heb horen doceren, het was mijn met de jaren klimmende begeerte voor mijzelf een inzicht te krijgen in de problemen, die de verhouding van deze dichter tot Grieken en Romeinen stelt, die mij deze onberaden belofte deden uitspreken. Als het Boutens betrof, de opgave zou zwaar zijn, in sommige opzichten zwaarder wellicht, maar minder gecompliceerd: het Helleense in Boutens ligt voor het grijpen, kan geformuleerd worden; het Platonische element in hem is zo duidelijk, dat het een vast uitgangspunt voor beschouwing als vanzelf oplevert. Zijn vertalingen uit het Grieks, groot in aantal, vormen een integrerend, uiterst belangrijk deel van zijn poëtisch oeuvre. Anders is de situatie bij Leopold. Zijn werk, zoals het is, is weliswaar niet denkbaar zonder de zeer innige vertrouwdheid, die hij met de Oudheid had, maar deze achtergronden of ondergronden zijn elusief; er is geen centrale figuur uit de Oudheid, die men, als Plato bij Boutens, als uitgangspunt zou kunnen nemen. Plato allerminst, geen van de tragici, ook Sappho niet, al droeg hij haar in het hart, Horatius noch Vergilius noch Catullus, al werd hij zijn oude eerbied en bewondering voor hen nooit ontrouw; Epicurus of Marcus Aurelius als uitgangspunt te nemen, het zou het beeld vervalsen, want hoe intensief hij ook zich de Epicureïsche en Stoïcijnse philosophie geassimileerd heeft, noch Stoïcijn, noch Epicureër is hij geweest.

Naar de wortels te speuren van een dichterlijk bestaan, dat, naar eigen getuigenis „vezelen, maar dat geen wortels heeft" [1]), zou zelfs een ongeoorloofde indiscretie kunnen schijnen, indien men in deze uitspraak meer zou mogen zien, dan het op een moment hevig gevoelde — en ten onrechte gevoelde — besef van een tekort. Men zou kunnen zeggen, dat het de ongemene, onvergelijkelijk gevarieerde rijkdom van gewassen is, bloeiend en elkaar verdringend in de tuin van deze geest

*) Oorspronkelijk Voordracht, gehouden op de Verbondsdag van het Nederlands Klassiek Verbond, te Alkmaar, 7-5-1955.

die de beantwoording van de vraag naar hun herkomst en affiniteit, zo hachelijk en gecompliceerd maakt. Zuiverder en met zijn eigen woorden gezegd: in deze onmetelijk erudiete en tevens onvoorstelbaar gevoelige geest, had zich een voorstellings- en gedachtenrijkdom gelegerd, „die tijden zonder tal en schat van werelden in zich bevatte".[2])

Daarbij komt dan nog een omstandigheid, die schijnbaar geen bezwaar zou moeten wezen, die, zelfs misschien de kansen, dat dit betoog ergens de realiteit raakt, verhoogt, maar die anderzijds zo licht tot vertekening kan leiden: ik bedoel mijn persoonlijke herinnering aan hem, die echter toch slechts kan wezen het beeld ontstaan in de geest van een jongen en overtogen door de strata der latere reflexie, verbleekt en geretoucheerd, vervalst wellicht. Evenwel, indien ik schreef over Sophocles of Vergilius, ook dan zouden de jeugdindrukken de niet genoemde ondergronden der voorstelling vormen. Naar objectivering moet gestreefd worden, maar zij is daar, waar het hart van de beschouwer en zijn persoonlijke herinnering mede in het spel zijn, onbereikbaar en misschien toch ook niet, in haar extreme vorm, gewenst. Een zekere volledigheid ware verder nastrevenswaard, maar is slechts te bereiken in een groot boek, een werk van jaren; onvoltooid zal deze schets zijn en althans daardoor in Leopold's geest.

Wij hebben bij hem te maken met een die tegelijk dichter (en dit steeds bovenal), philosooph (zij het zeker niet in creatieve zin), philoloog (in de zeer strenge betekenis van dit woord) en tevens praeceptor was (en een begenadigd praeceptor, zoals Epicurus moet zijn geweest).

Wij kunnen het een niet losmaken van het andere; de vervlochtenheid der elementen in dit bestaan was te groot. De eerste conceptie van Cheops ontstond tijdens een Herodotusles, een zijner scherpzinnigste philologische artikelen (over Croesus' wijgeschenk[3])) werd geschreven naar aanleiding van de vraag van een leerling, zijn zich verdiepen in Spinoza bracht hem tot de Stoa, dit tot een intensieve bemoeienis met Marcus Aurelius en tot een weloverwogen tekstcritische editie van deze[4]); maar deze studie van de Stoa en tevens die van Epicurus had een weerslag in zijn poëzie; of was het wellicht de onbevredigdheid met het impressionistische sensitivisme in zijn poëzie, die hem — evenals Gorter — tot Spinoza en de Hellenistische philosophie bracht; beide

[1]) I p. 532. Geciteerd wordt naar de uitgave Brusse/van Oorschot I (1951), II (1952).
[2]) I p. 118.
[3]) De Leone Delphico Croesi Dono, Mnemosyne 1914, pp. 93-95.
[4]) Oxford 1908.

is waar, en tevens, dat hij in sommige elementen van Epicurus' „physica" een rechtvaardiging kon vinden van het impressionisme, dat hij immers nooit, zoals nu duidelijker uit het postume werk blijkt, verzaakt heeft. En voorts, in de latere jaren, toen zijn philologische studie van de Oudheid ophield zich in geschrifte te uiten[5]), hielden zijn lessen op school, die boeiend bleven, sprankelend van leven en hem inspirerend tot de schoonste geïmproviseerde vertalingen, hem bij de klassieke auteurs. Er waren in Vergilius passages, die hij niet door ons wilde laten bederven en die hij voorvertaalde; in mijn school-Vergiliusexemplaar staat nog een streep bij: semperque relinqui/sola sibi, semper longam incomitata videtur/ire viam; deze verzen staan als motto boven een der onvoltooide fragmenten uit later tijd[6]). Bij zijn onderzoek naar de latiniteit van Spinoza geeft hij blijk van een verwonderlijke kennis van Terentius' idioom[7]): de dichter van Cheops had er een bizondere schik in in de klas Terentius te lezen; dat gebeurde ten koste van Liviusuren (van Livius hield hij niet zozeer); hij speelde de scènes half voor en kon over de Adelphi lachen, dat de tranen hem in de ogen stonden. Maar deze schijnbaar onverwachte voorkeur had diepere achtergronden. De lyricus, die hij zich wist, de subjectivistische sensitivist, de bewonderaar van Gorter had een heimwee naar de objectivering van het drama. (Dit en zijn hang naar het exotische verklaart zijn bizondere gespannenheid omtrent de Vasantasena-vertaling en -opvoering.) Want voor de overgevoelige was de objectieve spiegel van het menselijk gedoe, die Terentius (en achter hem verrijzend Menander) de lezer of toeschouwer voorhoudt een verlokkend exemplum. Hoor hoe hij Spinoza's voorliefde voor Terentius verklaart[8]): „Want zodanig is de zachtzinnigheid en gematigdheid, waarmee de comicus de *res humanae* beschouwd heeft en de kalme gelatenheid, die hij heeft aangewend in het schilderen der menselijke aandoeningen, zodanig verder is zijn kunst, die, terwijl ze de bonte verscheidenheid van menselijke karakters, voorliefden, handelingen en van hun lotgevallen in het licht poogt te stellen en aan ieder personage het hem toekomende tracht te geven, zonder wrok of voorkeur en als het ware objectief de menselijke natuur en haar kracht en zwakte en wisselende aandoeningen, waardoor wij worden getroffen, voor ogen stelt, dat het nauwelijks te verwonderen is, dat de profane, als van de markt komende wijsheid van de comicus

[5]) Na 1915 verschenen van hem geen philologische geschriften.
[6]) Aen. IV 467 boven I p. 291.
[7]) Ad Spinozae Opera Posthuma, Nijhoff, 1902.
[8]) o.l. p. 31.

zo vaak overeenstemt met de meningen van die philosooph, die gewoon was de menselijke zaken als natuurlijke te beschouwen." Die liefde tot het comische als remedie tegen het pathos der menselijke aandoeningen, hoe bleek deze ook, wanneer hij in de klas, na de behandeling van Pyramus en Thisbe („van Pyramus de vroegbeschreide, het roerend sprookverhaal van Babylon"[9])) glunder en acterend de desbetreffende scènes uit Shakespeare voorlas; de hang naar relativering van de *res humanae,* gepaard aan de zucht naar romantische „Entrückung", verklaart ook in zijn latere jaren zijn voorkeur voor Cymbeline en voor de opera's van Verdi (met name Falstaff)[10]). Trouwens, notities uit het *Reisdagboek* van 1890 leren ons, dat hij zich van eigen overgevoeligheid al vroeg pijnlijk bewust is geweest. („Ja lacht maar, allen, die daar nooit last van hebt", van tranen nl.[11])), dat de „lach over zichzelve, die hij zo gauw bij de hand had"[12]) daarvan een complement was, en, naar aanleiding van een commedia dell' arte-vertoning, bijgewoond in Italië, zijn de woorden „zooals ik trouwens altijd veel genot heb bij comedies van gering allooi"[13]) onthullend. Helemaal niet verwonderlijk dan ook is een affiniteit tot Heine in een aantal van zijn jeugdverzen.

Hierbij aansluitend wil ik enkele opmerkingen maken over feiten en situaties uit Leopold's jeugd, die voor zijn verhouding tot de Oudheid verhelderend kunnen zijn.[14]) Op achttienjarige leeftijd (1883) werd hij student in de oude talen te Leiden; zeker was het de roem van Cobet, toen nog in functie, die hem daarheen bracht en tevens het feit, dat zijn oud-leraar op het Arnhemse Gymnasium, Cornelissen, er professor in het Latijn was. Cobet maakte hij slechts één semester mee; kindsheid dwong deze zijn ambt neer te leggen; toch maakte deze geniale figuur een onuitwisbare indruk op hem: hij vertelde later, hoe Cobet elk uur van een Herodotuscollege dezelfde passage behandelde en hoe dit elk uur weer even boeiend was.[15]) In tegenstelling tot wat bekend is bij zijn wat oudere tijdgenoten te Amsterdam, merken wij bij Leopold niets van een opstandigheid tegen de tekstcritische richting, die de klassieke philologie van die dagen in ons land beheerste. Zeker ligt dat

[9]) I p. 398.
[10]) Volgens zijn eigen mondelinge getuigenis.
[11]) II p. 613.
[12]) II p. 614.
[13]) II p. 599. Leopold hield ook van de film.
[14]) Enkele gegevens ontleen ik aan de niet in druk verschenen dissertatie van J. M. Jalink, Eine Studie über Leben und Werk des Dichters Jan Hendrik Leopold, Bonn 1949.
[15]) Dit vernam schr. uit L.'s mond.

aan de kwaliteit zijner leermeesters (Van Leeuwen voor het Grieks), maar ook: de scherpe interpretatie van teksten op grond van innige vertrouwdheid met de taal, de philologische nuchterheid en het wantrouwen tegen overhaaste of modieuse theorie pasten zeer wel in de geestelijke structuur van een, wiens uitzonderlijke scherpzinnigheid door een even uitzonderlijke gevoeligheid niet overwoekerd werd. Van dit philologische geweten, dat de strenge Leidse school bij hem kweekte, kan ik een aardig symptoom uit eigen herinnering aanhalen. Als gymnasiast had ik vernomen, hoe Aeg. Timmerman, tachtiger pur sang, de neiging had epitheta ornantia bij Homerus praedicatief en in verschillende passages verschillend weer te geven, zodat hun functie, wel verre van sierend-traditioneel, plastisch werd. In jeugdige ignorantia en overmoed kwam ik hiermee bij Leopold aan boord; maar ik werd „kaltgestellt": „dan zou die meneer mij moeten aantonen, dat inderdaad die epitheta zo door Homerus waren bedoeld". Leest men Leopold's postuum gepubliceerde Homerusvertalingen, dan ziet men hoe zijn philologisch inzicht, zijn historisch stijlbesef hem voor deze typische tachtiger-dwaling hebben behoed.

De liefde tot de beoefening van de philologische wetenschap van de student Leopold klinkt ook duidelijk uit zijn jaarverslag van het vermaarde sodalicium Literis Sacrum, waarvan hij een actief lid en in 1886 voorzitter was: „Iets anders is het na te gaan, wat men van ons, studenten in de letteren, mag, maar ook moet, vorderen. Als het waar is, dat ons doel berekend moet zijn naar onze krachten maar er tevens ook de hoogste uiting van zijn, dan zou mijn oordeel zijn, dat Literis minder een verpoozing moet zijn voor onze afgesloofde geest, dan een uitvloeisel van en aansporing tot academischen arbeid. Zolang L.S. niet een vergadering van kunstenaars is maar van literatoren, zal alleen de wetenschap het gemeenschappelijke en daardoor eenige veilige terrein blijven, waarop onze werkzaamheden zich moeten bewegen.... Daarom moeten wij niet te veel verwachten van eene aesthetisch-wetenschappelijke behandeling van kunstwerken, laten we het kunstgenot zoeken in het kennismaken met die werken zelve"[16]). Hij sprak voor Literis over Vergilius, over Sappho en Phaon; las vertalingen voor uit Plato en Lucianus, maar behandelde ook Heine, Lenau, Hugo, de Musset en droeg eigen gedichten voor, waarvan de meeste nu in de tweede band der Verzamelde Werken te vinden zijn, o.m. De Parel van Toledo

[16]) Gedenkboek van het Sodalicium Literis Sacrum 1872—1922, Mees, Santpoort (niet in de handel).

[17]) Resp. II p. 60, II p. 51.

(naar Mérimée)[17]), de Dood van Caligula[17]) (een der weinige gedichten met een onderwerp uit de Oudheid, maar nauwelijks tot zijn eigenlijke werk te rekenen).

Het valt op, dat de adem van Tachtig nog niet of nauwelijks over deze verzen is gekomen. Toch moet het contact met de Nieuwe Gids in deze jaren zijn begonnen; hij vertelde later, hoe elke nieuwe aflevering van het tijdschrift voor hem een gebeurtenis was. Zijn eerste gepubliceerde verzen (de Christusverzen 1893 in de Nieuwe Gids) zijn zonder Gorter ondenkbaar.

Intussen is het ook weer merkwaardig, welk een verschil er bestaat tussen de opzet van Leopold's dissertatie en die b.v. van Gorter. Men weet wel, dat Gorter eerst de weidse opzet had te promoveren over het dichterschap (in de Oudheid), maar dat de afwijzing hiervan door zijn promotor hem vervolgens een dissertatie over de metaphoren bij Aeschylus deed schrijven[18]). Dit boek leert meer over de opvattingen over beeldspraak bij de Tachtigers dan over Aeschylus en moet voor de toenmalige Amsterdamse faculteit wel zwaar te verdouwen zijn geweest. Leopold's proefschrift is hyper-philologisch en ten dele biographisch; pas als men zich er grondig in verdiept, merkt men, dat er enkele zeer bizondere, het gewoon-academische dier dagen te buiten gaande dingen worden gezegd.

Het proefschrift (1892, bij Hartman, die hij niet meer gehoord had en met wie hij waarschijnlijk alleen de liefde voor mooi Latijn gemeen had[19]), draagt de schijnbaar precieuse titel: *Studia Peerlkampiana* en behandelt leven en werk van de Leidse hoogleraar Hofman Peerlkamp (1786—1865), vooral bekend als uitgever van Horatius en Vergilius. Dit proefschrift, dat zich aandient als te zijn voortgekomen uit bewondering voor de talenten van Peerlkamp, stelt in werkelijkheid veeleer diens fouten in het licht. Peerlkamp toch had het, overigens geenszins originele idee opgevat, dat de tekst van Horatius zwaar geïnterpoleerd was en gaf hem dienovereenkomstig uit. Wat Leopold aan Peerlkamp, op zeer hoffelijke toon overigens, verwijt, zijn deze dingen:
1° Peerlkamp, die van plan was geweest Horatius *novis subsidiis,* d.w.z. met hulp van tot dusverre niet gebruikte handschriften uit te geven, gaf hem uit op grond van een radicaal idee over interpolaties op grote schaal, zonder dat hij één externe grond hiervoor kon aangeven. Aan

[18]) De Interpretatione Aeschyli Metaphorarum, diss. Amsterdam 1889, Brill.

[19]) Ik herinner me, hoe onbewogen hij was door het bericht van Hartman's dood.

Peerlkamp ontbrak vertrouwdheid met en respect voor de manuscripten (illa codicum consuetudo et verecundia[20]); opmerkelijk is dat Leopold, die steeds grote eerbied voor Cobet heeft getoond, aan deze wel kan gedacht hebben wat betreft de vertrouwdheid met de codices, bezwaarlijk wat het respect betreft); hij vergelijkt Peerlkamp met Bentley en wel ten nadele van de eerste[21]). Men ziet, een zeer zuiver en principieel philologisch bezwaar. Als Leopold later M. Aurelius gaat uitgeven, zal geen moeite hem te veel zijn de preciese stand der overlevering te leren kennen. (Hij beklaagde er zich over, dat hij bij van Leeuwen, toen pas optredend hoogleraar, in de geheimen der palaeographie niet was ingewijd en zich deze later had moeten eigen maken.)

2° Maar belangrijker nog is zijn tweede bezwaar tegen Peerlkamp. Hij twijfelt eraan of Peerlkamp het wezen van de dichtkunst en de dichter wel juist en diep doorschouwd heeft. Hij mist in hem die schroom, die men in de hoogste graad niet minder dan aan kinderen aan dichters verschuldigd is. Want (met een citaat uit Plato's Io) de dichter is een licht iets en gevleugeld en heilig. En dan gaat hij door: „Als ge een oude, Romeinse dichter strak en gewelddadig wilt buigen naar onze normen, onze begrippen, onze zin voor het schone, wat moet er dan wel gebeuren? Opgeheven wordt alles, wat de ene dichter van de andere onderscheidt, al het toevallige, al het bizondere (exquisita, „exquise") en ongewone, al het persoonlijke en eigene, mogen dat nu gebreken zijn of deugden; verloren gaat, om kort te gaan, het leven zelf, dat ge voelt branden in een dichter, van wie gij nu eens de eerste pogingen, de experimenten in de metriek kunt betrappen, die dan weer vrolijk en ontspannen een licht, dartel onderwerp dat past bij zijn aanleg gelukkig behandelt. Wat overblijft is die ijskoude en als dode schoonheid, die weliswaar gemakkelijk te begrijpen is en daarom aan uitleggers aangenaam en welkom, maar die eenvormig is, daar ze immers volgens de analogie is gladgestreken, die vulgair is, die vol verveling is (taedii plena). Iets anders is het, waarachtig, de een of andere tekst in die toestand te brengen dat de eerste de beste leraar of leerling die gemakkelijk kan begrijpen en bewonderen, dan de hand van de dichter zelf te herstellen, d.w.z. het mensenwerk van mensenhand, onvolmaakt en ongelijkmatig, maar gevarieerd en verfijnd, en dat voor de beroering terugdeinst, in waarheid een zuivere en kuise bloem".[22])

[20]) Stud. Peerlk. p. 44.
[21]) ib. pp. 42, 43.
[22]) ib. pp. 45, 46.

Het bezwaar gaat ten slotte tegen de classicistische verering van een Horatius, tegen die apenliefde die doodsnoert met de normen van een eigengereide critiek, die zowel historisch perspectief als besef voor het levende en menselijke van het dichterschap mist. Alleen een dichter kon zo van binnenuit over deze dingen spreken en ook wil ik hier aanstippen zijn eigen oordeel over Horatius, omdat het kenmerkend is voor een die de gloed en de μανια der tachtigers toen zeker doorleefd en ervaren had, maar niettemin voor een dichter, van wie Kloos' lyriek en Gorter's sensitivisme zeker vèr afstonden, begrip en genegenheid bleef behouden: „Derhalve indien we dan in ons oordeel over Horatius ons zullen moeten afhouden van luide en gezwollen bewoordingen, laten wij ons dan over hem uitspreken met enkele woorden, maar die komen diep uit het hart, alsof wij spraken over een oude vriend, wiens gebreken we goed kennen, maar wiens aanhankelijke vriendschap, een zachte vertroosting in onze noden, ons koestert en streelt, zeker niet een over wie gesproken moet worden met prachtlievende welsprekendheid, maar die eerbiedig in ere moet worden gehouden, in zwijgen en dankbare herinnering".[23]) Dit was in 1892.

Toen ik, van dit alles niets wetend en als VIde klas-gymnasiast in Horatius wat teleurgesteld (Leopold gaf in zijn latere jaren nooit les in VIde klassen en was toen reeds gepensioneerd), aan hem, die me een onverwelkbare liefde voor Vergilius had bijgebracht, vroeg, of hij Horatius werkelijk een groot dichter vond, deinsde hij achteruit, zei niets, maar knikte alleen, zoals hij doen kon, zijn meest positieve, be-amende hoofdknik.

Afgezien van het levende en sierlijke Latijn, waarin de dissertatie is geschreven (dit vermogen deelde hij met verscheidene tijdgenoten) valt nog op te merken, dat Leopold's eerste publicatie zuiver op Latijns literair terrein lag, terwijl hij later onder de classici altijd meer als Graecus heeft gegolden en een paar maal — niet tot hoogleraar in het Grieks is gekozen. De vruchten van zijn vertrouwdheid met het Latijn vindt men later in zijn studie over Spinoza, in de zeer kostbare, maar korte vertalingen uit Lucretius[24]), in het Ciris-fragment, bovenal in zijn docentschap; indien ons land in Ida Gerhardt een bizonder gevoelige vertaalster van Lucretius en Vergilius' Georgica bezit, dan is dat voor een niet gering deel aan Leopold te danken.

Merkwaardig zijn twee der aan het proefschrift toegevoegde stellingen: de ene, omdat zij uit een citaat uit Dostojewskij bestaat (indice

[23]) ib. p. 47.

[24]) Vgl. I. G. M. Gerhardt, Lucretius, diss. Utrecht 1942, p. 67.

van zijn veelzijdige belangstelling en ook om de inhoud merkwaardig: „de werkelijkheid is zo oneindig verscheiden in vergelijking met alle, zelfs de scherpzinnigste uiteenzettingen van het denkvermogen en duldt geen scherpe en grove onderscheidingen; de werkelijkheid streeft naar oplossing in het afzonderlijke": reeds hier vindt men een beaming van wat men zijn leven lang als zijn poëtisch streven kan opmerken: het grijpen der werkelijkheid door subtiel vastleggen der fijnst genuanceerde verschijnselen); de tweede stelling, waarop ik doel is deze: „Inzonderheid voor den Latinist is een verblijf in het Zuiden van groot belang". Zoals deze stelling hier staat, lijkt zij natuurlijk niets bizonders; maar in het toen nog prae-archaeologische tijdperk van onze vaderlandse klassieke philologie liet zij een frisse klank horen. Ze berust op de eigen ervaringen, waarvan het Reisdagboek 1890 ons getuigen. Sinds deze reis en door de vele latere naar Italië is zijn beeld der klassieken verweven met leven en landschap van het Zuiden. Hij legde de handwerken der Ouden uit op grond van wat hij met eigen ogen bij boeren in Zuid-Italië had gezien. De lieflijkheid en grijpbare humaniteit van Italië, het bewustzijn waarlijk klassieke bodem te betreden, de landschappen die hem Catullus, Horatius en Vergilius nader brachten, zij hebben voor de Noorderling, die zich de wild-romantische elementen van zijn wezen welbewust was, een betekenis gehad, zonder welke zijn meest eigen werk anders zou geworden zijn. De betekenis van de nuchtere woorden van de stelling, men vindt ze in late gedichten en fragmenten terug, als hijgende hunkering:

„Waar is de diere woningstee
die ligt in luwte der ravijnen
met achter myrt en suizelpijnen
het lachen van een blauwe zee?
Waar is het ver verlichte land
en laten hellingen en dalen
hun afglans naar den hemel stralen
en opgaan als een offerbrand?[25])
„de schaduw op een rose muur
doorzichtig op de steenen
hemel strak
en heel Italië is verschenen....
weet je nog, weet je nog,
blauwe damp hing in de dalen...."[26])

[25]) I p. 222.
[26]) I p. 392.

„de engel met de bloemenstaf
die er de boodschap kwam bezorgen
in een schoon Florentijnschen morgen".[27])

Het is deze intieme kennis van en liefde voor Italië, die hem het vers uit de *laus Italiae* „Fluminaque antiquos subterlabentia muros" het mooiste van Vergilius deed noemen.

Ook hier zien wij twee dingen samengaan, zoals dat overal het geval is bij dit tot op de grond gaande verstand en naar de hemel hunkerend hart: de gevoeligheid voor en het registreren van al wat zichtbaar en hoorbaar is, doch tevens het vergaren van positieve kennis, van het archaeologische en historische detail, zonder welke immers elk historisch perspectief een illusie is. De archaeologische en de realia-kennis op ieder gebied van Leopold was groot en exact. Waaraan hij in Caesar het genie herkende, zo zeide hij, was de belangstelling voor alles en de kennis der details[28]). De dichter, die op zijn zwerftochten door nooit ontsloten gebieden van de menselijke zielservaringen hen, die hem trachten te volgen, altijd ergens verbijsterd achter zich laat, wist aan kinderen haarfijn te vertellen, hoe Caeser's brug over de Rijn in elkaar zat, hoe de inslag in de schering werd gebracht, hoe *tuba* en *cornu* onderscheiden waren.

Het zou een vervalsing der werkelijkheid zijn de dichter Leopold uit de classicus te willen verklaren. Een dichter, die zo verklaard zou kunnen worden, is een classicist sensu stricto (en dus nauwelijks een dichter) en dit is het laatste, wat men Leopold zou kunnen noemen. Zijn belangstelling gold ook niet uitsluitend en dikwijls niet eens bij voorkeur de klassieke wereld of ook die lateren, die het meest in de traditie van deze heten te staan: ik vraag me af, wat Cobet ervan gezegd zou hebben, als hij het bewonderend (en zeer zaakkundig) essay over Balzac (1899) zou hebben gelezen (dat overigens, zoals veel van Leopold's proza, in een stijl van Ciceroniaanse allure is geschreven[29]): bewonderde hij het niet in Peerlkamp's in het Nederlands geschreven voorrede voor de Horatius-vertaling van Oosterdijk, hoe deze een

[27]) I p. 180 Albumblad (oudere versie). Vgl. ook I p. 167, 356.

[28]) Er bestaat een uitspraak van L., waaruit kan blijken, dat voor hem in een bepaalde phase de man van wetenschap in de meest universele zin de dichter te boven ging of in zich omsloot (II p. 478, in het essay over Omar Khayyám).

[29]) II p. 435. Men lette op de gang van de eerste zin; de herhaalde amplificatie; een driedelige climax als: „vergeefsch, verloren, verkwist" (p. 438), de machtige perorerende voorlaatste zin (p. 441).

Latinus color ten toon spreidde?).[30]) Naar mijn overtuiging, is dit reiken naar steeds nieuwe horizonten, deze universele belangstelling in al wat de mensheid heeft gedacht en geschapen, die bij Leopold inderdaad reikte van Japanse kunst tot de meest moderne muziek, in hoger zin een voortzetting van het meest stoutmoedige Hellenendom dan een zich blind staren op een classicistisch ideaal dat is. Maar wel moet men zeggen, dat, ondanks de zeer sterke indruk die Arabische en Perzische poëzie (in vertaling overigens) op hem hebben gemaakt, in zijn beeldgebruik, in zijn vocabulaire, in zijn syntaxis de Griekse en Latijnse achtergronden onmiskenbaar zijn, terwijl in het geestelijk drama van Leopold's ontwikkeling, d.i. de nooit beslechte strijd tussen het meest verregaande individualisme, zich uitend in de meest persoonlijke lyriek, en de drang naar vrede en rust door het zich inpassen in de orde van de kosmos en het zich een deel weten van het historische proces der menselijke cultuur, het zich wenden tot Epicurus en de Stoïsche philosophie ook in zijn poëzie de onmiskenbare sporen heeft nagelaten.

Zeer uitvoerige analyses van Leopold's taalgebruik en stijl zouden nodig zijn om de graad der juistheid van het hier gezegde precies te meten. Zeer beknopt wil ik mijn bewering hier adstrueren.

Ziehier enige voorbeelden van woordgebruik, waar het Latijn of Grieks voorzweeft. Wanneer in een beeld in de reeks: Voor Vijf December[31]) gezegd wordt: „als waters over diepe gronden,/donkerten ongeschokt, gebonden/in *purperen* rust", dan is *purperen* alleen te begrijpen als men aan het Homerische porphyreos[32]) en niet aan de gewone Nederlandse betekenis van purperen denkt. Wanneer van de dansende meisjes in Kinderpartij gezegd wordt: „en dan draagt/de glanzend blanke theorie/zich heen, om enkel en om knie/gestrekt het sleepend kleed",[33]) dan staat hier niet alleen *theorie* in de zeldzame betekenis van „stoet", maar tevens schuilt achter het sleepend kleed het Homerische helkesipeplos. Wanneer enige malen „vervangen"[34]) gebruikt wordt in de zin van „volgen op", dan staat daarachter ekdechomai of diadechomai. Wanneer de myrrhe in het merkwaardige fragment uit wat waarschijnlijk een evocatie van het Hellenistische Alexandrië is beurtelings blond en grijs wordt genoemd[35]), dan is *canus* bedoeld, dat bij Ovidius van het koren wordt gezegd. Als het zee-

[30]) Stud. Peerlk. p. 10.
[31]) I p. 92. Vgl. ook I p. 229, I p. 246.
[32]) „tintelend", zodat de verbinding als oxymoron is bedoeld.
[33]) I p. 106.
[34]) I p. 262, I p. 373. Men kan ook aan *excipere* denken.
[35]) I pp. 342 en 343.

water cyanijn heet, dan herkent iedereen kyaneos[36]).

Veel ingrijpender zijn natuurlijk syntactische eigenaardigheden: het deelwoord in plaats van een abstractum: „vreemde wezen der toegeschovenen".[37]) Of het bezittelijk voornaamwoord na zijn substantief: „'t Getij liet uit de mantel zijn"[38]), „de satan met de trossen pijn/geslingerd om de slapen zijn"[39]) en adjectief na substantief: „terug van deze oevers/bang ietwat gevoeld"[40]), „Waar op de plecht, gekarteld uit het hout/het zwart verweerde"[41]), „der wangen wit". Absolute constructies: „En het leven, als woei het en is verdwenen/, wegkrimpende als een vogelenvlucht/, zich zelf een sluier, een wa geworden/is dit onbewogene aangezicht"[42]), „verzinkende blauwe schijn/ in de ravijnen van de boomen"[43]). De rijke mogelijkheden van het Latijnse praedicatieve adjectief buit hij uit door het veelvuldig gebruik van gesubstantiveerde adjectiva, die verwijzen naar een vorig substantief: „Mij is 't alsof de takken frissche blaren/hingen in mij en een vlaag westewind/kwam wild door de luidruchtigen gevaren"[44]) „handpalmen, de satijnen vouwen/der bocht, geworden een lauw nest,/dat de gedokenen het best/beschutten konde. . . ."[45]); dit een verschijning zo frequent en opvallend optredend, dat zij onmiddellijk hem doet herkennen. Men moet niet spreken van een procédé; er is gedurende zijn hele leven een heen en weder geweest tussen de formulering der klassieke teksten en zijn greep op de Nederlandse taal (zoals hij zeide) en zijn streven tot adequate weergave; bijna nooit wordt het Nederlands geweld aangedaan, verrijkt slechts op de wijze, waarop de Romei-

[36]) „donkerblauw", I p. 423. Ik wijs verder op: „eenlingsbloem" (mono-) I p. 26, „zeer gesmeekte" - homerisch - I p. 29, „ingenomen" (captus) I p. 34, de voorkeur voor het lange kostbare woord tegen het eind van een vers als in Latijnse hexameters, b.v. „zomerdagverflauwen" I p. 279, „rhododendrontrossen" I p. 165 (en passim); „ontzinkend" (deficiens) I p. 298, I p. 409, „de dezen" tois toioutois I p. 298 (misschien beter bij syntactische eigenaardigheden te noemen), „dracht" (= gedragen worden, phora) I p. 375, „gehuwde boomen" (maritae) I p. 519.

[37]) I p. 25; vgl. I p. 96. 6.

[38]) I p. 75.

[39]) I p. 460. Vgl. I p. 14 r. 15, I p. 89 r. 18.

[40]) I p. 103.

[41]) I p. 116. Vgl. I p. 26 r. 4, I p. 238 r. 10 enz.

[42]) I p. 238.

[43]) I p. 311. Vgl. I p. 244 r. 17, I p. 253 r. 16.

[44]) I p. 52.

[45]) I p. 73. Vgl. I p. 79 r. 28, I p. 223 r. 7, I p. 239 r. 12, I p. 306 r. 11, I p. 141 r. 5, I p. 150 r. 6. Passim in het z.g. „Bloemenalbumblad".

nen, die Grieks vertaalden, de *patrii sermonis egestas* verrijkten.

Het is waarlijk geen wonder, dat in de eigen poëzie van een dichter, die steeds zijn vermogen over de eigen taal mat door vertaling der originelen, die bovendien gemakkelijk in het Latijn dacht, sporen hiervan zichtbaar zijn. In de beoordeling hiervan is overigens grote omzichtigheid geboden; immers, wie zal de syntactische patronen naar het Latijn in het geheel van onze taal ontwarren?[46])

Misschien nog hachelijker is het speuren naar klassieke herinneringen of toespelingen in beeldgebruik en metaphoor, in stijlfiguren, in de personificatie. Echt allegorisch b.v. (en de laatste wortels voor zulk een voorstelling liggen eig. al bij Homerus) is een passage als deze: „In een stil scheiden was uitgetogen/de groote somberte, weggebogen/in haren trots en haar getrouwe/volgelingen, een donkere wacht/van angst en twijfel en zielsberouwen/zij werden zwijgend weggebracht".[47]) Maar beter is het te zeggen, dat deze woorden in een grote traditie der Europese poëzie staan, dan dat men aan Phobos of de Atê gaat denken. De „blijde bodinnentjes/vergulde zegegodinnetjes" uit *Morgen* doen meer renaissancistische aan dan klassiek.[48]) „Welke dagvorstin/met slippenrand opflitsende in/de hemelhelderte even...." (uit *De Molen*)[49]) herinnert eer, in de verte, aan Victor Hugo („Quel dieu, quel moissonneur de l'éternel été") dan aan iets uit de Oudheid. Anders is het voor mijn gevoel met de „achterovergelegen wind" in een postuum gedicht[50]); het gedicht is zo eigen als mogelijk, de presentatie heeft een sterk klassieke allure.

Zo behoren ook eer tot de grote traditie der Westerse poëzie, dan dat zij nu speciaal een gevolg zijn van Leopold's kennis der klassieken de met stoutmoedigheid en dikwijls grote virtuositeit gebruikte figuren: oxymora als: „een kostbaar verlies", „een stout vertrek, een pralend

[46]) Er zou verder gewezen kunnen worden op eigenaardige wendingen, die zich aansluiten bij verschillende functies van de Latijnse genitivus, van het gerundium; stoutmoedige appositities en ongewoon gebruik van het deelwoord, ellips van het verbum, explicatief „en" horen eveneens tot dit terrein. Overtuigd ben ik voorts, dat sommige schijnbaar onverklaarbare eigenaardigheden in het gebruik der tempora verband houden met L.'s vertrouwdheid met het Grieks: dikwijls bespeurt men de z.g. aoristus gnomicus achter zijn gebruik van de „verleden tijd".

[47]) I p. 29. Vgl. I p. 48 r. 7, I p. 65 r. 5.

[48]) I p. 70.

[49]) I p. 81.

[50]) I p. 280. Deze „windgod" vertoont verwantschap met een liggende Faun.

schoon verlies"[52]), versterking van het gezegde door zijn ontkende tegendeel: „geruster, niet schuw"; „aan wil houden en niet versagen"[53]); „zoo frank, zoo stout. . . . en niet angstvallig"[54]); het pathetisch opnemen van een woord: „Toen er nog menschen, menschen waren/waar ik van hield"[55]).

Wanneer zijn woorden mogen worden „tot een dicht omtuinen, tot een dubble laan/van stammen"[56]), dan doet dit denken aan architectonische metaphoren om zijn gedichten aan te duiden bij Pindarus, herinnert ook aan „silvae" bij de Romeinen, maar meer toch niet.

Zeker wel hebben talrijke vogel-metaphoren[57]) hun attaches met klassieke poëzie en mythologie. „'s Levens onbevlekt altaar"[58]) en „in de ziel, een tempel is er in uitgezet"[59]) gaan op voorstellingen terug, die zowel bij Euripides, Demosthenes, Menander als bij Marcus Aurelius voorkomen. „driften. . . . hangen zwart met honderd/armen over de niet verpoosde/gedachten" stammen vrij zeker uit Lucretius[60]): impendent atrae formidinis ora superne.

Hoe waar het overigens is, dat men niet te vlug moet zijn met aan reminiscenties te denken, maar in het algemeen van ontwikkeling van een traditie moet spreken, moge blijken uit het volgende. In een pas ontdekt fragment van Alcaeus wordt gezegd, dat de „poorten der lente open gaan". Deze metaphoor kent men bij mijn weten in de Oudheid niet; wel ontsluiten de Horae het paleis van de zon. Bij Leopold staat: „Toen werd een morgen, een vroege tijd/open"[61]). De verwantschap is evident, ontlening uitgesloten.

Men kan zich afvragen of er een bewuste toespeling is op het Nessusgewaad in de strophe[62]) „Een siddering van vluchtig vuur/o haren mantel om mijn leden,/ loopt pijnend zonder rust of duur/van af mijn schouders naar beneden".

[51]) I p. 25.
[52]) I p. 135; vgl. I p. 360 r. 4.
[53]) I pp.87 en 88. Verwant is de zeer frequente opeenhoping van synoniemen.
[54]) I p. 93.
[55]) I p. 468.
[56]) I p. 85.
[57]) Vgl. b.v. I p. 87 r. 19, I p. 238 r. 6 (Odyssee XI 605?).
[58]) I p. 222.
[59]) I p. 423; Eur. *Helena* 998, Dem. XXV 35. Maar ook 1 Cor. 3, 16.
[60]) I p. 91, Lucr. VI 254.
[61]) I p. 28, Alcaeus fr. 296 b 3 Lobel.
[62]) I p. 245.

Volkomen in de traditie van Pindarus en Vergilius (maar zeker niet zich op dat moment daarvan bewust) stond Leopold, toen hij eens over zijn eigen ontwikkelings-gang sprekende, verklaarde, dat hij „tweemaal den steven had gewend"[63]).

Omdat deze phasen van zijn dichterschap (die hij evenals Sophocles bij zichzelf onderscheidde) natuurlijk ook van het grootste gewicht zijn voor zijn verhouding tot de Oudheid, is het nodig hieraan enige aandacht te wijden. Als ik goed zie, bestaan er geen scherpe onderscheidingen in deze phasen, maar zouden vele gedichten uit zijn laatste tijd, wat hun sensitivistisch-impressionistische aard betreft, ook zeer goed veel vroeger kunnen zijn geschreven. Men kan echter wel zeggen, dat, als men van de Oosterse gedichten even afziet, *Eén druppel Wijns* en *Cheops* de representanten zijn van de tweede phase. Deze gedichten onderscheiden zich van de voorafgaande, beide door een volgehouden gedragenheid en spanning, voorts doordat het eerste verkondigend is, het tweede schijnbaar episch, en beide een zeer bepaalde philosophische, zo men wil beschouwelijke intentie hebben. Het is niet mogelijk hier een exegese van deze gedichten te geven, die tot de schoonste maar ook de moeilijkste behoren in onze taal. Slechts wil ik trachten een antwoord te geven op de vraag: heeft de klassieke cultuur van Leopold een beslissende of speciale rol gespeeld bij de evolutie zijner poëzie, die tot deze gedichten heeft gedreven?

Beslissend, naar mijn mening, niet; een rol van betekenis, zeker voor het eerste wèl. Ten dele zijn zij de uitkomst van Leopold's worsteling om een vaste wereldbeschouwing. Het Christelijk geloof van zijn jeugd heeft hij, we weten niet precies sinds wanneer, niet meer kunnen belijden. Negatief van groot belang is het, dat hij zich, classicus en in vele opzichten verwant aan figuren der Renaissance, niet gewend heeft tot Plato. Ik moet trouwens zeggen, dat de verhouding van Leopold tot Plato mij vrij duister voorkomt. Er zijn enkele aanwijzingen in zijn werk, die erop wijzen, dat hij de onsterfelijkheid van de ziel als een schone illusie heeft gevoeld, waarin hij niet kon geloven.[64]) Men kan voorts veronderstellen, dat zijn uitzonderlijke gevoeligheid, zijn geheel open zijn voor de sensibele wereld, waarin hij de werkelijkheid direct veelal ervaarde, hem van het Platonisch idealisme afkerig heeft gemaakt.

De geest, die gedurende enige tijd, in sterke mate de zijne beheerste

[63]) Leopold tot zijn vriend Brouwer (De Nederlander, 23-8-1935; bij Jalink o.l. p. 194). Ook aan Plato kan hier gedacht worden.

[64]) II p. 611.

(naar Schmidt Degener's getuigenis) was Spinoza; het pantheïstische heeft op Leopold een grote aantrekkingskracht gehad. Daarnaast heeft hij zich verdiept in, ja af en toe schijnt hij bijna eigen aard vereenzelvigd te hebben met de grote Perzische geleerde, wijsgeer en dichter Omar Kayyám. Het komt mij voor, dat Spinoza hem gedreven heeft tot de Stoa[65]): de natuurleer van de Stoa en de voorstelling van de enkeling als een klein onderdeel en kleine schakel van een groot cosmisch geheel en ook het ideaal van de gelaten wijze hebben hem, de in zekere zin hoogmoedige en zich van eigen groot vermogen sterk bewuste, anderzijds hypersensitieve in hun ban gehad gedurende een bepaalde periode. Omar Kayyám's consequent materialisme en volstrekte ontkenning van metaphysische dogma's (terecht of ten onrechte getuigt hij van hem en Spinoza, dat: „zij beiden, en nagenoeg zij beiden alleen, de kracht hebben bezeten om tot de uiterste consequenties van de rede en van het determinisme door te denken en deze te aanvaarden met alles, wat daarin omtrent 's menschen lot ligt opgesloten"[66])) heeft hem tot Epicurus gebracht, wiens Latijnse profeet Lucretius hem van jongsaan vertrouwd en dierbaar was (staat er niet boven een der vroegste gedichten een der meest poignante verzen van Lucretius: surgit amari aliquid, quod in ipsis floribus angat[67])) en wiens figuur hem op andere wijze evenzeer symphatiek is geweest als die van Marcus Aurelius.

We zien nu in *Eén druppel Wijns*[68]) de direct vers-geworden spanning van de dichter-als-individu en zijn werk in het geheel van de cosmos, zo ruimtelijk als tijdelijk, in de eerste strophe gesymboliseerd door het aan de Stoïcijn Chrysippus ontleende motief van de ene druppel wijn, die door de hele Oceaan gaat, in de tweede strophe, op enigszins bizarre wijze, door de val van Sappho's aan de tak gebleven appel, die voor een ogenblik het evenwicht van het heelal verstoort.

Wat *Cheops* betreft: terwijl de gang der Hooge Heerschers, achter wie de ziel van Cheops zich aansluit bij het gevolg, even herinnert aan Plato's *Phaedrus,* en het schouwen der hemellichamen aan het *Somnium Scipionis* kan doen denken, maar ook verwantschap heeft met Stoïsche voorstellingen, overheersend is het „bevamen/van 's hemels

[65]) Zo ook Schmidt-Degener, Herinnering aan Leopold, Groot Nederland 1927, p. 515.

[66]) II p. 476.

[67]) II p. 84.

[68]) Vgl. J. Kamerbeek Jr. Leopold's „Eén Druppel Wijn", De Nieuwe Taalgids XLV, 3.

gansche diepte en alom/bevonden onrust en verlaten zwoegen/en woestenij en barre ledigheid", zodat de ziel des ouden Pharaoh's zich gaarne afwendt naar het vertrouwdere en hij ten slotte in zijn grafkamer „is geboeid door de symbolen/van het voormalige en hij hangt erin"68a). Indien in *Cheops* een projectie mag worden gezien van Leopold's eigen ommegang door wetenschap en wijsbegeerte en naast afwijzing van een vaste wereldleer, een hangen aan de schatten van deze wereld en wat de mens heeft voortgebracht, dan mag dat geenszins als een versagen worden beschouwd, als een tekortschieten in denkend vermogen, maar eer als de uiting van een grote eerlijkheid, die na eindeloos zich moeite geven, zich niet kan binden aan een leer en zich niet onvoorwaardelijk in de cosmos thuisvoelt. Het motto van *Cheops* luidde boven de eerste uitgave: „et inexpugnabile saeclum". Dit citaat kan niet thuis worden gebracht. Ik vermoed, dat het Leopold's eigen woorden zijn (naar Ovidius' inexpugnabile gramen; hij had een voorkeur voor dergelijke slotdelen van hexameters, met een lang voorlaatst woord: inextricabilis of irremeabilis error[69]) hoor ik hem nog zeggen) en dat *saeclum* hier betekent: niet *tijd,* maar *wereld* (zoals in: solvet saeclum in favilla) en dat dus Cheops inderdaad neerkomt op een belijden van de waarden van deze wereld. Het is in elk geval opmerkelijk, dat in de gedichten die na Cheops ontstaan zijn het zuiverlyrische als het ware zijn rechten herneemt.

Zoals ik aan de aanvang van dit betoog reeds liet doorschemeren het onderwerp is te gecompliceerd om in het kader van een artikel een ook slechts benaderde volledigheid te gedogen. Met opzet heb ik getracht, het aandeel der klassieken in Leopold's oeuvre niet te groot voor te stellen. Misschien ben ik daarin te ver gegaan. Van de waarde op zichzelf zijner vertalingen sprak ik slechts terloops. Sommige van deze, die nu gepubliceerd zijn, zijn eer heel knappe werkstukken en voorbeelden van het zich precies bewustmaken van de betekenis van de tekst, dan pogingen tot wat men integrale vertaling noemt.

Opmerking verdient, dat Leopold uit de papyrusvondsten, die tijdens zijn leven gedaan werden, enige zeer mooie proeven uit Bacchylides heeft gegeven en op luchtige wijze een groot stuk van Sophocles' luchthartige „Spoorzoekers" heeft weergegeven. Wanneer ik dit bedenk en verder de meticuleuse, op het letterlijke gerichte Homerusvertalingen bezie en anderzijds de adembenemende fragmenten uit Lucretius (voor mij het mooiste, dat uit Latijn of Grieks, in Neder-

[68a]) Vgl. Marcus Aurelius XII 1, 2.

[69]) Vgl. Ov. Met. V 486, Verg. Aen. V 591, VI 425, VI 27.

landse verzen heeft geklonken) dan vraag ik me af, of ik het accent niet iets anders had mogen leggen. En deze vraag wordt bijna tot een pijnigende, wanneer ik bladerend in de „Schetsen en Fragmenten" plotseling sta voor een weergave van één strofe uit een koorlied van de Oedipus, waarin het hart van de dichter zich zo verscheurend heeft uitgesproken door de vertaalde woorden van Sophocles, dat het de lezer schokt, tot in het diepst van de ziel:

„O jammerlijke menschgeslachten
hoe is de som van Uw bestaan
. . . . . .en een vergaan
en evenveel als niets te achten.
Want wie, wie mag van het geluk
meer dan de vleug van 't oogenblik
erlangen als zijn eigen?
Het is een kortgeboren schijn
een nauwelijks verschenen zijn
en een ten einde neigen".[70])

[70]) I p. 513, Soph. O.R. 1186 e.v.

E. van Raalte

INTERNE EN INTERNATIONALE VERWIKKELINGEN

Het vlak voor het, inmiddels weer tot het verleden behorende, Kerstreces in de Tweede Kamer gehouden debat over de begroting van Buitenlandse Zaken gaf Minister Luns gelegenheid om te tonen, dat hij zijn mannetjes ter dege kan staan. Zonder zijn kracht te zoeken in een sierlijke betoogtrant slaagde hij er ten volle in het Regeringsbeleid inzake de

Nederlands-Indonesische conferentie

met in menig opzicht deugdelijke argumenten te verdedigen. In grote trekken samengevat kreeg hij namelijk bij wijze van verwijt te horen, dat het verkeerd was geweest om, gegeven allerlei door de hem belagende afgevaardigden genoemde en ontlede factoren, op het verlangen van het Kabinet-Hararap in te gaan, om Nederlands-Indonesische besprekingen te gaan voeren, die ten doel zouden hebben overeenstemming te bereiken omtrent opheffing van de Nederlands-Indonesische Unie en over wijziging (eventueel opheffing) van de nog van de Ronde Tafel Conferentie afkomstige financiële en economische regelingen. Er valt immers in Indonesië een dusdanig gebrek aan behoorlijke rechtsorde waar te nemen (de arrestantenkwestie, de politieke monsterprocessen enz.), dat het geen zin heeft met een delegatie van het Kabinet-Hararap besprekingen te voeren. Dit Kabinet moge van goeden wille zijn, eerst hoort het daarvan nu eens door daden blijk te geven. De positie van dit bewind is, naar ook wel blijkt uit de gehouden verkiezingen, zo zwak, dat nauwelijks te verwachten valt, dat een conferentie iets goeds — althans van Nederlands standpunt bekeken — zou kunnen opleveren. Verkeerd was het daarom, aldus heette het verder, op dit ogenblik bereid te zijn aan de conferentietafel plaats te nemen. Ja, de heer Bruins Slot noemde het zelfs een „ietwat griezelig geval", — en hier kwam natuurlijk mede het gevaar met betrekking tot de kwestie-Nieuw-Guinea om de hoek kijken — dat onze Regering niet had moeten bevorderen. Kortom, het was inopportuun geweest om tot Nederlands-Indonesische besprekingen over te gaan. Deze waren een kleine veertien dagen voor zich op 21 December tal van dergelijke stemmen in de Kamer lieten horen, op de 10e December in Den Haag begonnen, waarop ingevolge de Indonesische wens weldra verplaatsing van de bijeenkomst naar Genève was gevolgd. Tegen het vrijwel eensgezinde front van parlementaire kritiek, mede op de hem eigene

hartstochtelijke wijze geuit door de heer Goedhart, die in dezen als woordvoerder van de fractie van de Partij van de Arbeid optrad, nu zijn fractiegenoot De Kadt nog van New York naar Den Haag varende was, heeft minister Luns zich met kracht geweerd.

Terecht volgde hij niet het minder gelukkige voorbeeld van die afgevaardigden, die zich soms al te zeer in de interne politieke verhoudingen in Indonesië hadden verdiept, al toonde hij zich natuurlijk allerminst blind voor verschillende daar waarneembare bedenkelijke verschijnselen, die hem noopten te verzekeren, dat de gang van zaken ginds onze Regering geenszins met gerustheid vervult.

Wat zekere speculaties of voorspellingen omtrent de binnenlandse politieke constellatie in Indonesië betreft, zij terloops nog opgemerkt, dat men zo nu en dan ook in sommige persorganen hier te lande kan waarnemen, dat daaraan wat al te veel aandacht wordt besteed, nu het gaat om pogingen om een of meer internationale overeenkomsten tussen Nederland en Indonesië tot stand te doen komen. Nederland heeft voor en op zichzelf uit te maken, welke verdragsregeling(en) het zou kunnen aanvaarden. Of datgene, waartoe het zijnerzijds bereid zou zijn, dan tenslotte in het Indonesische Parlement geen meerderheid zou behalen is zeker niet in de eerste plaats Nederland's zaak, maar die van de partij, met wie wij een overeenkomst zouden sluiten. Bij voorbaat al het standpunt in te nemen, dat het helemaal geen zin heeft in de gegeven omstandigheden onderhandelingen te voeren, aangezien het resultaat daarvan toch geen schijn van kans op de instemming van het Parlement in Djakarta zou hebben, getuigt van een verkeerde psychologische instelling.

Het valt daarom in de Regering en in minister Luns te loven, dat daar die instelling niet op de voorgrond heeft gestaan. Zo voerde dan de minister zonder portefeuille tegen hen, die van de inoppertuniteit van ons treden in besprekingen gewaagd hadden, terecht aan, dat alleen reeds de doelstelling van de Nederlandse politiek om met Indonesië goede betrekkingen te onderhouden, er toe moest leiden geen afwijzende houding aan te nemen ten opzichte van het Indonesische verzoek om ter verbetering van de onderlinge betrekkingen besprekingen te voeren. Zelfs dorst hij het op een gegeven ogenblik bestaan ruiterlijk te verklaren: „De Regering heeft deze conferentie gewild in de hoop, dat daardoor een vriendschappelijke relatie tussen beide landen zou kunnen ontstaan en wellicht zelfs op duurzame basis gevestigd." Mij dunkt, de minister zonder portefeuille heeft hiermee in 's lands vergaderzaal van een wijzer politiek inzicht en begrip blijk gegeven, dan

degenen, die hem over dit stuk regeringsbeleid hard waren gevallen. Duidelijk kon hij ook aantonen, dat de Nederlandse Regering zeer bepaaldelijk niet de besprekingen met Indonesië geforceerd heeft of zich laten overhalen die zeer snel te houden. Iets anders was, dat Djakarta wel enige haast had gehad om de conferentie te kunnen laten beginnen. „Daarmee niet in enige mate rekening te houden, zou ik toch wel straf vinden", waren de door de bewindsman nog gebezigde verstandige woorden, waarmee hij een der afgevaardigden, die mede in dit opzicht juist van wild onverstand blijk had gegeven, keurig op zijn nummer zette.

Ik bepaal mij hier tot deze opmerkingen omtrent enige van de in het boven vermelde Kamerdebat ter berde gebrachte stellingen met betrekking tot de Nederlands-Indonesische conferentie, ga dus niet nader op haar in meer dan een opzicht vreemd verloop in. Maar al ligt het helemaal niet in mijn bedoeling naar een volledige weergave van dat debat te streven, ik zou het bepaald een verzuim achten, indien ik toch ook niet nog iets aanstipte van wat er, insgelijks in samenhang met die conferentie, op 21 en 22 December jl. op het Binnenhof gezegd is omtrent de nog steeds o zo

tere Nieuw-Guinea-kwestie.

Hoe men het ook keert of wendt, het tussen Nederland en Indonesië bestaande geschil over de status van dat gebied blijft, zolang zij niet op een of andere wijze uit de weg is geruimd, voor ons een blok aan het been.

O, het klinkt heel mooi om leukweg te verkondigen, gelijk eerst al minister Kernkamp op 8 December deed bij de verdediging van zijn begroting, en vervolgens diens ambtgenoot Luns op 22 December: „Het Nederlandse standpunt is, dat de soevereiniteit over Nederlands Nieuw-Guinea de jure en de facto bij Nederland berust" — precies genomen drukte eerstgenoemde zich iets anders uit, toen hij verklaarde, dat de Regering het standpunt inneemt, dat zij die soevereiniteit de jure en de facto „uitoefent" — „en dat wij over dit onderwerp niet met Indonesië in onderhandeling kunnen treden". Maar dergelijke zelfbewuste taal kan nooit het onomstotelijk vaststaande feit wegnemen, dat de soevereiniteit over genoemd gebied tussen de beide landen sinds en door het Charter van de soeverein'teitsoverdracht van 1949 een geschilpunt vormt. Dit zo zijnde is o.m. niet voor betwisting vatbaar, dat de organisatie van de Verenigde Naties alleszins bevoegd is zich met zulk een onopgelost geschil eventueel bezig te houden. Het is nu eenmaal een internationale aangelegenheid waarmee zij zich

in beginsel, zeker onder bepaalde omstandigheden, kan bemoeien. Ook ter jongste Algemene Vergadering was dit weer gebeurd. Zelfs had deze een resolutie aangenomen, waarover sommige Kamerleden het wijze hoofd schudden. Volgens minister Luns bestond hiertoe echter geen reden, evenmin voor een bedenkelijk fronsen van de wenkbrauwen. Zijn uitleg toch van de tenslotte te New York gevallen beslissing was, dat daardoor de hele Nieuw-Guinea-kwestie geruisloos en zonder enige discussie uit de Algemene Vergadering verdwenen was. Immers, de resolutie bepaalde er zich toe, de hoop uit te spreken, dat de Nederlands-Indonesische ministersconferentie, naar welker agenda de resolutie uitdrukkelijk verwees, resultaat zal hebben. Welnu, met die hoop is, naar de minister nog opmerkte, de Regering het van harte eens. Helemaal gerust toonden zich echter enige van de afgevaardigden toch niet. Zij hadden het over een „ietwat griezelig geval" (Bruins Slot), over enig „afglijden" door de Regering (Goedhart). En zulks, omdat op Indonesisch verzoek als punt 3 op de agenda voor de conferentie was geplaatst: „bespreking van bepaalde vraagstukken betreffende Nieuw-Guinea, met dien verstande, dat ten aanzien van de soevereiniteit iedere partij haar eigen standpunt bepaalt." Alles goed en wel, maar valt toch niet te duchten, doordat de resolutie betreffende Nieuw-Guinea naar de conferentie-onderhandelingen verwijst en doordat er nu eenmaal volgens de agenda mede over Nieuw-Guinea gesproken kan worden, dat daarin een gevaar schuilt voor hervatting van bemoeiingen door de V.N. met deze kwestie, vooral wanneer de besprekingen daarover niets opleveren? Op dergelijke van zekere beduchtheid getuigende vragen luidde het ministeriële antwoord, dat in punt 3 der agenda juist buiten twijfel is gesteld, dat de soevereiniteit over Nieuw-Guinea ter conferentie geen onderwerp van discussie zal zijn en, dat dit aan alle delegaties ter Algemene Vergadering bekend was. Overigens, zo werd hieraan toegevoegd, hadden wij ons al sinds 1952 bereid verklaard vraagstukken verband houdend met het feit, dat Nieuw-Guinea aan Indonesië grenst met dit land te bespreken, iets wat heel normaal is en bv. eveneens reeds met de andere buur, Australië, is gebeurd.

Het viel op, dat zelfs degene, die in dit geval met de rol van woordvoerder van de P.v.d.A. belast was geweest, nog niet helemaal gerust was. Dit brengt mij tot de opmerking, dat er ten aanzien van het internationale vraagstuk, dat Nieuw-Guinea oplevert, ten onzent op zijn minst van enige interne verwikkeling gesproken kan worden. Het is immers bepaald de vraag of bv. binnen de Partij van de Arbeid wel

een duidelijk omlijnd standpunt inzake Nieuw-Guinea algemene aanhang geniet. Want niet slechts Ir. Vos, de onder-voorzitter van die partij, denkt er geheel anders over dan bv. minister-president Drees, maar ook iemand als Mr. A. M. Joekes heeft zich enige tijd geleden, ter gelegenheid van de fakkeldragers-bijeenkomst te Utrecht uitgelaten op een wijze, die de zoëven gestelde vraag rechtvaardigt. Daarbij komt, dat het eigenlijk uitermate moeilijk te begrijpen valt, hoe het mogelijk is, dat een partij als de Partij van de Arbeid, principieel het door minister Luns namens de Regering verkondigde standpunt voor haar rekening kan (blijven) nemen. Veeleer zou het op haar weg liggen om naar een oplossing van het bestaande geschilpunt te streven, een oplossing in de richting bv. van een gemeenschappelijk trustschapsbeheer over Nieuw-Guinea. Dit dan met hetzelfde einddoel, dat ook de Nederlandse Regering verklaart voor te staan, dus alleen een laten voortduren van zulk een beheer, totdat de inwoners van het gebied in kwestie in staat zullen zijn over hun eigen toekomst te beslissen. Nu de stembusstrijd en daarop het tijdstip van Kabinetsformatie nadert, zullen alle partijen zich opnieuw te beraden hebben over hetgeen zij straks verder met betrekking tot Nieuw-Guinea willen. Voor de Partij van de Arbeid bestaat er, om de zo juist reeds aangegeven redenen, aanleiding dit vraagstuk ernstiger dan ooit onder de ogen te zien door daarop dan een antwoord te geven, dat meer met haar beginselen in overeenstemming te achten valt dan het geluid, dat laatstelijk hieromtrent uit haar midden in de Tweede Kamer heeft geklonken.

Tot besluit nog iets over een geheel andere interne, tegelijkertijd internationale verwikkeling, die in het debat over Buitenlandse Zaken, terecht de aandacht kreeg. Ik heb hier het oog op de

bedenkelijke houding van het centraal orgaan voor economische betrekkingen in verband met de economische boycot van de Arabische Liga tegen Israël.

Verschillende in Nederland gevestigde ondernemingen hadden enige maanden geleden een brief met bijbehorende vragenlijst ontvangen, beogende medewerking te verlenen aan bovenbedoelde boycot. Daarop had vermeld centraal orgaan, in welks bestuur zakenlieden zitten met klinkende namen, aan belanghebbende ondernemingen o.m. laten weten, dat er tussen de Arabische staten en Israël staat van oorlog bestaat, zodat een dergelijk boycot als rechtmatig beschouwd moest worden. Die bewering door de zakenlieden met klinkende namen voor hun rekening genomen, mogelijk omdat zij er voor een of meer van de desbetreffende ondernemingen, in klinkende munt uitgedrukt, voor-

delen in zagen, mogelijk ook tengevolge van domme onwetendheid, was er falikant naast. In elk geval sierde het vanwege het centraal orgaan verkondigde standpunt de hiervoor verantwoordelijke Nederlandse voormannen op industrieel, finantieel, commercieel gebied enz. allesbehalve. Mej. Dr. Klompé deed er ongetwijfeld goed aan minister Luns te verzoeken duidelijk te maken, hoe het met die economische boycot gesteld is. En hierop deed de minister zijnerzijds een goed werk door er nadrukkelijk op te wijzen, dat er geen sprake is van een staat van oorlog tussen de Arabische staten en Israël en dat een dergelijk boycot onrechtmatig is, zoals trouwens ook al eerder, bij een andere gelegenheid, is uitgemaakt in een door de Veiligheidsraad, o.m. mèt de stem van Nederland, aangenomen resolutie. Van belang is tevens in dit verband 's ministers verklaring te vermelden, dat de Nederlandse Regering volledig afwijzend staat tegenover het Arabisch streven, voor zover dit op een ontkenning van het bestaansrecht van Israël als zodanig neerkomt en voorts, dat ons land als lid der V.N. mede-verantwoordelijk is voor het voortbestaan van Israël als soevereine natie.

KORT BESTEK

Geerto Snyder, De avontuurlijke vuilnisbelt . . . .
Of: voorzichtig met Duitse boeken, Nederlandse uitgevers!

„Geerto Snyder, Der abenteuerliche Schutthaufen", staat op de kaft van een nieuw populair-wetenschappelijk boek, dat bij een grote in München gevestigde uitgeverij (Verlag F. Bruckmann) is verschenen. Het scheelde maar een haar, of het was ook in Nederlandse vertaling uitgekomen. Toen een uitgever in ons land voor een Nederlandse editie voelde, liet zijn Duitse collega weten, dat voor de vertaling de auteur zelf zou kunnen zorgen. Zijn adres: „Professor G. A. S. Snyder, Wiesbaden . . . ."

Toen kreeg men argwaan. „Prof. G. A. S. Snyder?" In ons land geen bepaald populaire, een bepaald beruchte naam!

Inderdaad is de auteur van dit boek niemand anders dan de voormalige Amsterdamse hoogleraar Geerto Aeilko Sebo Snijder, die „bij sententie van het Bijzonder Gerechtshof te Amsterdam van 3 Mei 1949 is veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf en levenslange ontzetting uit het actief en passief kiesrecht, het recht tot het bekleden van ambten, het dienen bij de gewapende macht en de uitoefening van enigerlei werkzaamheid in Nederland op het gebied van onderwijs en vorming. Hij is gedurende de bezetting van Nederland door de Duitsers president geweest van de door de Duitsers opgerichte „Kultuurraad" (o.m. contrôle van de „Kultuurkamer" en het dpt. van Goedewaagen), adviseur van de rijkscommissaris Seyss Inquart, SS-Obersturmführer, enz. enz. Hij heeft zich schuldig gemaakt aan begunstiging van de vijand, aansporing tot dienstneming bij de vijand (hij heeft o.a. de hand gehad in de oprichting van het zg. „Vrijwilligerslegioen" van generaal Seyffardt), het blootstellen van anderen aan vervolging door de vijand, enz. Nadat hem gratie was verleend, heeft hij Nederland verlaten en zich in Duitsland gevestigd."

Deze nuchtere woorden uit het rapport zijn voldoende om de man te tekenen. Op de flap van het boek, waarop enkele biografische gegevens omtrent „Geerto Snyder" zijn vermeld, wordt verzwegen, dat hij Nederlander is. Zo onschuldig is dit „kulturgeschichtliche Werk" — waaruit men o.m. kan concluderen, dat Adolf Hitler over „historische Einsicht" heeft beschikt — trouwens niet.

Het toont b.v. aan, dat er altijd dictatoren geweest zijn en tyranniserende staten, eigenmachtige soldaten en grote kazernes, uitroeiing van andersdenkenden, door dictatoren opgerichte monumentale ge-

bouwen en volkeren die onder de hypnose van tyrannen stonden en hen door dik en dun volgden.

Met deze vier eindigt het boek:

„Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiss Rechenschaft zu geben,
Bleib im Dunklen unerfahren,
Mag von Tag zu Tage leben."

Ziet ge wel, gij die mijn goede naam aantast en van „landverraad" kletst. . . . ! Hij die boven zijn tijd verheven is en niet met de normen van alledag meet, moet met deze normen ook niet worden gemeten. Hij denkt in termen van „drieduizend jaar". Hij leeft niet in het kleine moerassige heden, doch in de eeuwigheid. . . .

De Duitse uitgever heeft in ieder geval van psychologisch inzicht blijk gegeven, toen hij dit boek aldus aankondigde:

„Geerto Snyder, Der abenteuerliche Schutthaufen."

Concubinaat en Woningnood I

De kerk waakt in ons landje over de goede zeden. *De* Kerk — dat weet U wel — dat is bij ons tegenwoordig de Katholieke kerk, de andere, dat zijn maar ketters.

Het gebeurde in Nijmegen. Een van huis uit Rooms man, postcommies van beroep, was 27 jaar gehuwd geweest met een Protestantse — pardon, ketterse — vrouw. Hij kreeg kennis aan een Katholieke vrouwelijke collega, verliet zijn woning, en trok bij haar in. Wat doet de kerk in zulke gevallen? Zij waakt over de goede zeden, nietwaar? En dus zal de pastoor zijn biechtelinge op haar plicht wijzen, om geen wettige Christelijke huwelijken te breken, denkt U?

Mis. U vergeet dat het wettige huwelijk een ketters huwelijk was. Dus zegenden twee lekepriesters een kerkelijk huwelijk in tussen de echtbrekers. Monseigneur Mutsaers, bisschop van Den Bosch, hechtte aan deze huwelijkssluiting zijn goedkeuring.

En de goede zeden? Daarvoor zorgen niet alleen de dienaren der kerk, maar ook haar trouwe adepten in dienst bij de Nederlandse Overheid. Dies werd aan de bigamist, die reeds in Nijmegen een woning had — zijn wettige echtelijke woning — door het Nijmeegs gemeentebestuur een nieuwe woning toegewezen, voor hem met zijn concubine en hun overspelige kinderen.

Wie mompelt daar iets van scheiding van Kerk en Staat?

Concubinaat en Woningnood II

Het gebeurde alweer in het zonnige Zuiden — ditmaal in Eindhoven.

Een van huis uit Rooms paar trouwde in 1950. Bruidegom en bruid lieten hun huwelijk echter niet kerkelijk inzegenen, omdat zij de *f* 65,—, die de pastoor voor de goedkoopste huwelijksmis rekende, niet konden betalen.

Het gezin kwam terecht op het enige kamertje, dat in het overvolle huis van de ouders nog vrij was.

Na vijf jaar huwelijk, en gezinsuitbreiding met twee kinderen en een op komst, zaten zij er nòg. Volgens de kerkelijke wet — en de kerk weet in ons zonnige Zuiden de wet te stellen — was het paar ongehuwd. Dus leefde het paar in concubinaat en had geen recht op een woning.

Totdat het de geplaagde vader te gortig werd en hij de wethouder een slag met een hamer gaf.

En omdat de wethouder zelf geen K.V.P.-er is, maar een P.v.d.A.-er, loopt de zaak ten slotte voor het gezin nog goed af.

De wethouder heeft geen klacht ingediend, de Officier van Justitie heeft geen strafvervolging ingesteld, en het gezin krijgt eindelijk zelfs een woning.

Wie mompelt daar iets van goede zeden? O, het is Monseigneur Mutsaers maar, die ditmaal niet waakzaam genoeg is geweest.

Verstek

Bach is de hemel, Mozart het paradijs. Men kan dit op velerlei manieren en ook wel beter zeggen, maar tegenover de volmaaktheid is het geen schande, te stamelen. Volmaaktheid pleegt zich onder meer daarin te openbaren, dat wij haar met onze maatstaven niet kunnen benaderen en in dat licht gezien schiet de aanhef van dit stukje al eveneens te kort, omdat immers een aldus schakeerbare volkomenheid een innerlijke tegenstrijdigheid bevat. Maar ook dat moet maar passeren.

Bij Mozart nu is die volmaaktheid verbonden aan wat ik bij gebrek aan een beter woord de gelukizaligheid noem. Het is een muziek, die, bovenaardrs in haar aardsheid, tot ons komt „aus den Gefilden der Seligen", als de rijkst denkbare zegen; voor tallozen onzer in elk geval een van de rijkste ervaringen van hun leven.

Waarom dit alles nu hier? Om te herinneren aan het ook in de grote pers niet onopgemerkte, jammerlijk schandaal, dat de grote omroepverenigingen, op 27 Januari 1956 (de herdenkingsdag) in de aether, de

KRO en de VARA, eenvoudig verstek hebben laten gaan. Zij kunnen zich er niet op beroepen, dat Mozart op andere dagen niet te kort komt; de Oranjeklant eert de koningin ook het hele jaar, maar vlagt op 30 April. Het is diep treurig. Gelukkig heeft de VPRO, in het juiste besef van de culturele taak van een omroep (waar die grote broers zo graag over meepraten) van zijn eigen schamel beetje zendtijd inderdaad een klein half uur voor de uitvoering van een kamermuziekwerk afgestaan. Het is een van de onvervulbare verlangens van schrijver dezes, geen geestverwant overigens van deze VPRO, dat men deze omroep een stuk meer zendtijd verschaft en de vier grote samenbrengt één uur per week, op Zondagochtend bijvoorbeeld tussen acht en negen uur, ieder een kwartier voor datgene, de hemel mag weten wat, waarin zij van elkaar verschillen. Onvervulbaar, het zij herhaald, evenals wel die andere hartewens, dat éénmaal, bij een „Feest der Gedachtenis", overal ter wereld de algemene en stijlvolle herdenking zal plaatshebben van een van de allergrootste genieën van alle tijden, van Wolfgang Amadeus Mozart.

EX LIBRIS

RUFUS LEARSI, *Het Joodse volk,* van de verwoesting van Jeruzalem tot onze dagen (oorspr. titel: Israel — the history of the jewish people, bewerkt door Dr J. Melkman), Amsterdam, J. Meulenhoff, 1955.

Een niet te uitvoerige, maar wel inhoudrijke geschiedenis der Joden is, na het reeds voor de tweede wereldoorlog verschenen boek van Kastein, dat ook in het Nederlands is vertaald, in vele opzichten zeer gewenst. De Amerikaan Learsi heeft de moeilijke taak op zich genomen om de in de Nederlandse bewerking ruim 400 blz. tellende beknopte geschiedenis der Joden te schrijven over een tijdvak van negentien eeuwen, waarbij de verschrikkingen der laatste decenniën zijn inbegrepen. Het boek gaat tot de vorming van de Joodse staat, van Israel. De bewerker heeft over de lotgevallen der Joden in Nederland nog enige bladzijden toegevoegd.

De moeilijkheid om een boek te schrijven als dit historieverhaal bestaat hierin vooral, dat het gaat om de geschiedenis van een volk dat geen vaderland bezat, van een volk in de verstrooiing, dat zijn historie dus voor een deel deelt met die der landen waarin het woonde en welks historie ook uiteenvalt in zovele histories als het landen heeft bewoond. Dat de geschiedenis van dit volk zonder land nog beschreven is kunnen worden, dat het is blijven bestaan onder al de rampen die het hebben getroffen als slachtoffer van een steeds weer verbijsterende vervolgingswoede van meestal christelijke naties, is haast onbegrijpelijk. Men hoeft niet te grijpen naar een bovenhistorische verklaring van dat verwonderlijke voortbestaan, het is intussen wel duidelijk dat het de samenbindende kracht geweest is van een als vijandig bejegende volksreligie die in de verstrooiing het Joodse volk in staat heeft gesteld ondanks alles zich als een natie te blijven beschouwen met de blik gericht op een eens mogelijk nationaal thuis.

De eigen Joodse cultuur heeft in sommige landen hoge toppen weten te bereiken, als bijv. in de 12de eeuw in Spanje, of een godsdienstig revival zien ontstaan als het Chassidisme in Polen in de 18de eeuw.

Als men deze geschiedenis doorleest, valt het telkens weer op, aan welk een consequente vervolging de Joden hebben blootgestaan, waarbij maar zelden — als in Turkije in de 16de eeuw, in de Nederlandse republiek even later — een werkelijk toevlucht werd gevonden. Men wordt er zich dan ook weer van bewust, dat bijv. Shakespeare alleen maar van horen zeggen Joden heeft gekend, omdat zij op het eind van de 13de eeuw even medogenloos uit Engeland zijn verdreven als later uit Spanje, al woonden er dan niet zo veel en dat zij pas onder Cromwell zich weer in Engeland hebben gevestigd.

In dit boek wordt aan de nieuwste geschiedenis veel aandacht geschonken, bijv. aan Herzl, aan de Dreyfuss-zaak, aan de gevolgen van de Russische revolutie en natuurlijk aan de slachtingen door de Nazi's aangericht, zodat in Europa van elke vijf Joden er maar twee overbleven. De herrijzenis in Palestina en de vorming van de Joodse staat zijn daarin de lichtpunten.

Niet alleen het relaas van de lotge-

vallen, ook de godsdienst en gebruiken van het Joodse volk beschrijft dit boek dat een uitgebreide stof knap en boeiend samenvat. Hoeveel van de verdienste van dit werk aan de bewerker toekomt, kan ik niet nagaan, maar het geheel komt mij buitengewoon geslaagd voor.

Eén kleine opmerking: Max Nordau wordt hier als een briljante Franse criticus en sociaal filosoof ten tonele gevoerd. Ik wist niet beter, of hij was een Oostenrijker van origine, arts en schrijver.

O. N.

PROF. DR. P. J. BOUMAN, *Uit het levenswerk van H. P. G. Quack.* Ons sociaal erfdeel, dl. I, H. J. Paris, Amsterdam, 1955.

Onder redactie van Prof. Dr. P. J. Bouman en Prof. Dr. R. van Dijk gaat een reeks bloemlezingen verschijnen uit de geschriften van belangrijke schrijvers over sociologie, sociale geschiedenis en sociale ethiek. Deze zullen fragmenten bevatten van moeilijk achterhaalbare boeken en verspreide geschriften en voor de schrijver naar visie en stijl kenmerkend zijn.

Dit is een loffelijk ondernemen en met de keuze van de eerste schrijver is m.i. een gelukkige greep gedaan. Want Quack behoort tot die schrijvers uit de vorige eeuw die niet het predicaat van prozaschrijver in letterkundige zin hebben ontvangen en dus niet in de handboeken verschijnen waar onmogelijke auteurtjes, die wel tot de bent behoren, hun eervolle vermelding verkrijgen. Nog niet zo lang geleden ontdekte de zandloper-schrijver in de N.R.C. de „Herinneringen" van Quack en daarmee, dat zij in een waarlijk voorbeeldig proza zijn geschreven. Hij haalde een passage aan die hij volmaakt klassiek noemde (schrijvers als Querido en Robbers kunnen, vindt hij, niet in Quack's schaduw staan). Uit de „Herinneringen" had ik graag nog iets meer gevonden in de bloemlezing, vooral uit het begin, waar in ruim twee bladzijden bijv. de bijzondere figuur van Martinus des Amorie van der Hoeven wordt getekend, de man die Quack zozeer bewonderde dat hij hem een biografie heeft gewijd waarvan G. Brom heeft geschreven dat deze „misschien het aangrijpendste portret in onze taal" is. Uit de „Herinneringen" is wel Quack's ontmoeting met het socialisme opgenomen, verder uit de verschillende bundels opstellen: „Een nihilist-anarchist, Prins Kropotkin", meer een korte geschiedenis van het (voornamelijk) Russische anarchisme; een fragment uit „De Socialisten": „Op de drempel der twintigste eeuw" en uit „Beelden en Groepen": „De Zwijndrechtse broederschap" met de ondertitel: godsdienstig communisme in de eerste helft onzer eeuw. Een keuze inderdaad die tot een eerste kennismaking met Quack goed inleidt.

Intussen staat men versteld, dat de 13 blz. tellende inleiding van prof. Bouman met geen woord melding maakt van het bestaan van een studie over Quack van 91 compres gedrukte bladzijden van de hand van J. Saks, die niemand, die zich voor Quack interesseert, ongelezen mag laten, een studie zoals er in onze taal weinige geschreven zijn (J. Saks, Socialistische opstellen I, 1918, blz. 75—165), waarom ik er hier maar opmerkzaam op maak.

O. N.

J. H. VAN DEN BERG, *Over neurotische factoren.* Nijkerk, Callenbach, 1955.

De oratie van de medische docent in de herderlijke zielkunde aan de Utrechtse theologische faculteit bij de

aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar aan de Leidse universiteit in de phaenomenologische methode en conflictpsychologie (de wetenschap van de aard en behandeling van psychische stoornissen bij de gezonde mens in een gestoorde samenleving) is waard om overdacht te worden.

Prof. v. d. Berg heeft, zij het summier, de aandacht gevestigd op de neurotiserende factoren in onze samenleving. Als eerste noemt hij de complicering van ons bestaan met haar gevolgen van verhoogde eisen die aan de jeugd worden gesteld, van moeizamer groei naar de volwassenheid, van het kwetsbaarder worden voor de dingen van het volwassen leven als geboorte, dood en geslachtelijkheid, van het vatbaarder worden voor psychische trauma's. Daar komen nog bij de druk van de tijd of de klok of de zakagenda, de haast en het onvermogen niets te doen, in rust te zijn. Terwijl de haast zo doelloos, de toekomst zo onzichtbaar is, terwijl de toegang tot het persoonlijke verleden belemmerd wordt.

Nadruk wordt ook gelegd op de kunstmatige, onechte toegankelijkheid van de wereld door foto's, film, snelverkeer — het verre ontgaat ons, terwijl het nader schijnt te komen.

De neurotisering mag dan het meest optreden in een bepaalde maatschappelijke klasse, toenemende nivellering maakt levenstempo en -stijl meer en meer algemeen. Bij de bespreking van de mogelijkheden van restitutie van verloren rust, geschonden volwassenheid enz. wordt de orator vaag en verliest zich in frasen, naar welker betekenis men mag raden, als hij spreekt van het herstel van een bestaan dat „zich afzet van een vaste oever, op weg naar een niet minder stellige overzijde, omringd door het onzichtbare". Waarom niet wat duidelijker gezegd, wat bedoeld werd?

O. N.

ENKELE NIEUWE UITGAVEN IN DE WERELD-BOOG REEKS

In flexibele band van Ap. Dekkers. Formaat 19 × 12 cm.

69 *Mörike, Eduard:*

Mozart op weg naar Praag

De beroemdste novelle van deze Duitse dichter en romancier over de componist van 'Don Giovanni'. Vertaling mevr. R. Wiessing-de Sterke. 84 blz.

70 *Kloosterman, Dr G. J.:*

Over bevalling en geboorte

Vlot en voor ieder begrijpelijk behandelt de deskundige schrijver de problemen der aanstaande moeders, mede in verband met het vraagstuk der pijnloze bevalling. Met 3 afb. 104 blz.

71 *Tucholsky, Kurt:*

Kasteel Gripsholm

Het verhaal van een zomerliefde in Zweden, het land waarheen deze scherpe satiricus vluchtte. Vertaling Per Olafson. 144 blz.

72 *Boom, Dr A. van der:*

Scheppen en Schouwen

Zes kunsthistorische essays. Met 7 afb. en een plattegrond van de kathedraal van Reims. 154 blz.

73 **De Duizend en één Dag. 1e deel**

Gelijk de oorspronkelijke uitgave zal ook de Wereld-Boog-editie van deze Oosterse verhalen vijf delen beslaan. Vertaling C. F. v. d. Horst. Eerste deel. ± 146 blz.

74 *Dr A. K. Evrard:*

Korte inleiding tot de geschiedenis der psychiatrie

Van het geloof aan heksen en bezetenheid tot aan de moderne opvattingen inzake geestesziekte. 107 blz.

75 *Paul Gallico:*

De Liefde van de zeven Poppen

Een nieuwe vertelling van deze bekende auteur, geschreven naar het thema van de veelbesproken film 'Lili'. Vertaling T. Lau. 120 blz.

76 *Dr W. E. van Wijk:*

Onze kalender

Het ontstaan en de ontwikkeling van de tijdrekening en van de huidige kalender. Met twaalf kaarten en register. 160 blz.

77 **Vijftien Huwelijkse Vreugden**

Een schalks geschrift uit de Middeleeuwen, dat verhaalt van de ondeugden der vrouwen. Vert. en inl. Prof. Dr. J. Tielrooy. xviii en 121 blz.

78 *Jan van Lumey:*

Narcissus

Een kernachtige studie over de oorsprong der mythen en van het mysterie der zelfbespiegeling in het bijzonder. 107 blz.

79 *Henri A. Ett:*

Verjaard briefgeheim

Het toevallig gevonden archief van B. Huydekoper opent een onverwacht fris uitzicht op onze XVIIIe eeuw. 144 blz.

80 *Dr H. G. W. van der Wielen:*

Doel en wezen der Volkshogeschoolbeweging

De geschiedenis van 25 jaar volksontwikkeling. ± 144 blz.

81 *Laye, Camara:*

Kind van Afrika

Levensroman van een jonge neger uit het hart van het zwarte werelddeel. Vertaling Margrit de Sablonière. 179 blz.

82 *Brink, Dr E. A. B. J. ten:*

Het Nederlandse Postwezen vroeger en nu

Een zeer prettig leesbaar en historisch gefundeerd levensbericht van „Tante Pos". 126 blz.

VERKRIJGBAAR IN IEDERE BOEKHANDEL

WERELD-BIBLIOTHEEK

Amsterdam — Antwerpen

DE KRONIEK VAN KUNST EN KULTUUR

herdacht in het December-nummer van jaargang 1955 het feit dat twintig jaar geleden het eerste nummer van dit maandblad verscheen.

Dit dubbelnummer bevat een herdruk van belangrijke artikelen uit de jaargangen van 1935 af. Deze bondige kroniek van twintig bewogen jaren is beschikbaar zolang de voorraad strekt voor *f* 2,90.

Nieuwe abonné's per 1-1-1956 krijgen dit nummer gratis toegezonden.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij
UITGEVERIJ CONTACT, AMSTERDAM

Binnenkort verschijnt:

Dr. W. THIJS

DE KRONIEK VAN TAK

Een studie over het Weekblad De Kroniek als cultureel brandpunt in de jaren '90. Bekroond door de Kon. Vlaamse Academie. 360 blz. 16 ill. Met volledig register op de jaargangen van De Kroniek. 24 x 16 cm.

Een uitgave van de
WERELD-BIBLIOTHEEK
Amsterdam / Antwerpen

Verkrijgbaar in boekhandel